DACIA ISTORICĂ

No. 3

15 Decemvrie 1937

Preţul Lei 40

„DACIA ISTORICA"

Apare la fiecare 15 a lunii

Red. Propr. IOSIF SCHIOPUL

REDACŢIA ŞI ADMINISTRAŢIA

CLUJ, STRADA COŞBUC 7

Abonament:

12 luni	400 Lei
6 luni	210 Lei
3 luni	105 Lei

Pentru străinătate 12 luni 500 Lei

Numărul 40 Lei.

৹# DACIA ISTORICĂ

STUDII ŞI CERCETĂRI

Anul I. Cluj, 15 Decemvrie 1937. No. 3.

„CUMANIE REX" IN TITULATURA REGILOR UNGARIEI.

Cu începerea anului 1236 între titlurile regilor Ungariei se iveşte şi cel de „rege al Cumaniei" („*Cumanieque rex*"). Regele Bela al IV-lea (1235—1270) are anume cu începerea acelui an titlul: „*Bela, dei gratia, Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie Cumanieque rex*". Tatăl său, regele Andreiu al II-lea, care îl precedase în domnie, n'a avut niciodată acest titlu de „rege al Cumaniei".

Critica istorică ungurească cunoaşte un singur document în care „*Cumanieque rex*" se găseşte între titlurile lui Bela al IV-lea înainte de 1236. Acest document este o diplomă din 1235, prin care Bela donează „*possessionem quandam Tupulchan nomine*" credinciosului său „*Dionysius filius Dionysii, magister Agazonum*". Această diplomă îi atribuie lui Bela şi titlul de „*Bela ...Lodomerie Cumanieque Rex*". Diploma ni s'a păstrat în original şi se găseşte în Muzeul Naţional din Budapesta. Mărturia diplomei este însă foarte contestabilă. Diploma anume este datată „*Anno ab incarnacione Domini Millesimo Ducentesimo Tricesimo Quinto. Regni autem nostri anno secundo*". Acest „anul al doilea al domniei" nu se potriveşte nici decum cu „anul Domnului 1235", pentrucă Bela şi-a început domnia numai după moartea tatălui său, în toamna anului 1235 şi, prin urmare, anul 1235 este numai anul întâiu al domniei lui. Afară de aceasta, în diplomă regele Bela po-

meneşte de tatăl sau Andreiu ca şi cum ar fi fost încă în viaţă: *„Patre siquidem nostro Andrea Inclito Rege Hungarorum in subsidium terre sancte profecto"*, fără să adaoge *„felicis memorie"*. cum face când pomeneşte de Bela al III-lea: *„felicis memorie Bela rege avo nostro"*. Critica istorică ungurească, relevând aceste incongruenţe, crede că avem de a face cu o diplomă antedatată, redactată după 1235, dar datată înainte. O dovadă că avem de a face cu o diplomă antedatată critica ungurească o vede chiar în faptul că Bela are în diplomă şi titlul de „rege al Cumaniei", subliniind că „acest titlu îl are numai după 2 Martie 1236"[1]).

Titlul de „Cumanie rex" într'un document dinainte de 1236 este, prin urmare, o dovadă că documentul în chestiune este falş, — conclude critica istorică ungurească.

Concluziunea aceasta e cororborată şi de un alt document, care a scăpat atenţiunii criticei istorice ungureşti. Printr'o diplomă datată din 1233, pe când era încă numai moştenitor al tronului, numai „Rex primogenitus regis Hungarie" — acelaş Bela donează lui *„Corlardus filius Christani"* o bucată de pământ *terram... Loysta vocatam"*. In diploma aceasta Bela are titlul: *„Bela dei gratia primogenitus regis Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Bulgarie Comanieque rex"*. Diploma aceasta ni s'a păstrat numai într'un transsumpt din 1311 al unui alt transsumpt din 1265 şi este falşă cum dovedesc o mulţime de defecte[2]), între altele că viceregelui Bela i se dă titlul de *„primogenitus regis Hungarie, Dalmacie, Croacie..."* etc., când titlul viceregelui era numai prescurtat *„Bela dei gratia primogenitus regis Hungarie"*[3]).

Prin urmare, singurele două documente în cari regele Ungariei are titlul de „Cumanie rex" şi înainte de 1236 — fiind falşe, rămâne stabilit că titlul acela regele Bela IV şi l-a luat numai în anul 1236.

Trei întrebări cer însă răspuns:

1. Cine erau acei Cumani?
2. Unde era acea Cumanie?
3. Ce l-a determinat pe regele Bela IV să ia acel titlul tocmai în 1236?

Vom căuta să răspundem la aceste întrebări.

---

[1] *Szentpétery Imre*, Oklevéljegyzék... No. 608.

[2]) *Iosif Schiopul*, Diploma Andreiană... P. 99. „Terra Loysta".

[3]) *Szentpétery*, Magyar Oklevéltan. Budapest 1930. P. 115.

Noţiunile de „Cumania" şi „Cumani" (sau cu altă ortografie „Comania" şi „Comani"), termeni pe cari îi găsim în cronicile şi documentele ungureşti privitoare la secolele XII—XIII, — erau noţiuni vagi. Ţara care corăspundea noţiunii geografice de „Cumania" n'a avut niciodată hotare bine definite, cum n'a avut hotare bine definite nici noţiunea etnică de „Cumani".

In cursul secolelor X—XIII numeroase popoare au venit în Apus din stepele îndepărtate ale Rusiei şi Aziei. Ni s'au păstrat în deosebi numele alor două dintre aceste popoare: *Pecenegi* şi *Cumani*, popoare cari n'au avut însă la toţi vecinii acelaş nume.

Grecii le-au zis Pecenegilor *„Pacinacitae"* (în greceşte *„Patzinakitoi"*), iar ţării lor *„Patzinakia"*. Ruşii le-au zis *„Pecenezi"* (pluralul lui *„Peceneg"*), iar Ungurii le-au zis în limba latină *„Bessi"* şi *„Bisseni"*, alături de care nume era şi un nume în limba ţării, în limba ungurească: *besenyö*.

In ce priveşte Cumanii, Grecii au început a le zice *„Uzi"* (în greceşte *„Ouzoi"*), Ruşii le-au zis *„Poloveţi"* (în ruseşte *„Polovţi"*) iar Ungurii în limba latină *„Cuni"*, iar în limba poporului *„palocz"*, alături şi de forma latină *„kun"*, *„kunok"*.

Clasificarea aceasta este numai una dintre multele clasificări posibile. Ea nu este, prin urmare, un rezultat final, definitiv, ci numai un punct de plecare. In realitate lucrurile nu sunt atât de lămurite şi distincţiunile precise pe cari le-am făcut mai sus nu se găsesc la toţi cronicarii şi scriitorii contimporani (sec. X—XII). Dimpotrivă, găsim la ei o mare confuziune în ce priveşte numele tuturor popoarelor cari veniau dinspre răsărit.

Pentru întiaşdată dăm de numele de „Cumani" (ne mărginim la epoca de după descălecarea Ungurilor în Panonia) la scriitorul grec *Skylitzes*, care povestind evenimentele din timpul împăratului bizantin Nichifor (1078—1081) pomeneşte de „Pacinaţi aliaţi cu Comanii" (în originalul grecesc *„Patzinakoi anamix Komanois"*) şi de o pace încheiată de Bizanţ cu ei (*„meta ton Patzinakon kai ton Komanon"*).

Impăratul bizantin Constantin Porfirogenetul (915—959), care a scris (949) o carte cu sfaturi date fiului său cum să administreze împărăţia (*„De administrando imperio"*), nu cunoaşte decât Pacinaţi şi Uzi (în originalul grecesc *„Ouzoi"*), nu şi Cumani. Nu cunoaşte numele de *„Cumani" şi „Cumania"*, nici cel de *„Uzi"*, nici cea mai veche cronică rusească, cea a călugărului Nestor. Acest călugăr a trăit la Chiev în secolul al XI-lea şi a murit la 1114, în-

semnând într'o cronină evenimentele din Rusia până la 1110, adică până aproape de moartea sa. Pentru epoca în care a scris Constantin sfaturile sale (mijlocul secolului al X-lea), cronica lui Nestor cunoaşte numai *„Pecenegi"* şi *„Polovţi"* (la fel şi în ruseşte). O singură dată întâlnim la Nestor numele de „Cuman", — la povestirea unei invaziuni a Polovţilor în Rusia la anul 1096. Făcând o digresiune, cronicarul vorbeşte cu acest prilej despre originea „impură" a invadatorilor, spunând: „Ismail a avut 12 fii dela cari se trag Torcmeni, Pecenezi, Torzi şi Cumani zişi Polovţi, cari vin din pustie". Este evident că cele două cuvinte „Cumani zişi" (cari se găsesc numai în una dintre copiile cronicei) sunt o interpolare a copistului care a copiat cronica originală într'o vreme când începuse să circule numele de Cuman[4]).

Nu întâlnim numele de „Cuman" nici la vechii scriitori din Orient, arabi şi perşi. Aceştia cunoşteau numai Uzi, cărora unii le ziceau *„oghuz"* sau, cei mai mulţi, prescurtat, *„Guz"* sau *„Guzz"*.

Pentru *„Cumani"* găsim şi numele de *„Valvi"* şi *„Parti"*. O cronică livonă vorbind despre o luptă dintre Tătari şi Cumani la 1221 spune: *„Eodem anno fuerunt Tartari in terra Valvorum paganorum, qui Parti a quibusdam dicuntur... Et pugnaverunt cum eis, et debellarunt omnes in ore gladii, et alii fugerunt ad Ruthenos petentes auxilium ab eis"*[5]).

Nu cunosc pentru epoca secolelor X—XIII până după invaziunea Mongolilor din 1241 numele de Cumani nici vechile cronici ungureşti: Simon de Keza, Cronica vieneză şi Cronica de Buda.

Ca şi cronica lui Nestor, şi aceste cronici ungureşti (scrise în limba latină) nu cunosc un popor numit *„Uzi"*. Pentru epoca

---

[4] Cronica lui Nestor nu mi s'a păstrat în original, ci numai în 3 copii. Doua dintre aceste copii nu au şi cuvintele „Cumani zişi...", ci spun numai ca „Ismail a avut etc.... dela cari se trag... Torţi şi Polovţi cari vin din stepă". — — ——

[5]) *Kuun Geza*, Codex Cumanicus. Budapestini 1880. P. LXX. (Reproducere din: *Gruber*, Origines Livoniae. Francoforti 1740).

Fejer, CD, 4. I. 213. In anul 1241 Călugării Predicatori şi Minoriţi aduc la cunoştinţa fraţilor din lumea întreagă invaziunea Mongolilor în Ungaria, spunând între altele: *„Et quamvis dicuntur Tartari, multi sunt cum eorum exercitu pessimi Christiani, et Comani, quos theotonice Valwen appellamus"*. — ——

Idem, 4. II. 268. Scrisoarea calugărului francez de Rubruquis către regele Franţei Ludovic al IX-lea din anul 1254) despre călatoria sa la Tatari: *„In hac solebant parcere Comani, qui dicuntur Caphat, a Teutonicis vero dicuntur Valani et provincia Valania"*.

de după aşezarea Ungurilor în Panonia şi până la marea invaziune a Mongolilor în Ungaria (1241), adică pentru epoca secolelor X—XIII, în care timp la scriitorii bizantini întâlnim numele de „*Pacinatzitae*" şi „*Uzi*", iar la Nestor „*Pecenegi*" şi „*Polovţi*", cronicile ungureşti vorbesc numai de „*Bessi*" şi „*Bisseni*" (sub cari sunt a se înţelege Pecenegii) şi de „*Cuni*" (sub cari sunt a se înţelege „Uzi" lui Constantin şi „*Polovţi*" lui Nestor). Cronicile ungureşti cunosc toate şi numele de „Cumani", dar numai pentru epoca primei invaziuni a Hunilor şi pentru epoca descălecării Ungurilor în Panonia. Ele fac chiar distincţiune între două feluri de Cumani: albi şi negri.

De altfel aceaş nesiguranţă stăpâneşte la scriitorii vechi şi în ce priveşte numele altor popoare. Constantin Porfirogenetul, care nu cunoaşte Cumanii, îi numeşte spre pildă pe Unguri „*Turci*" (în originalul grecesc „*Turkoi*", iar ţara lor „*Turkia*"). Istoriograful Kinamos, care a trăit la mijlocul secolului al XIII-lea şi a descris evenimentele din timpul împăratului Manuil Comnenul (1143—1180), îi numeşte pe Pacinaţii lui Constantin „*Schiţi*" (în greceşte „*Skitai*"), iar pe Unguri „*Huni*" (în greceşte „*Ounoi*", iar ţara lor „*Ounia*") şi altele...

Fost-au Pecenegii, Uzii şi Cumanii un singur popor? Triburi ale aceluiaş neam? Fost-au numai Pecenegi şi Uzi, iar „*Cumani*" fost-a numai numele colectiv al celorlalte două? Nu găsim în această privinţă la scriitorii vechi sau contimporani decât indicaţiuni vagi. Istoricul Skilytzes spune că poporul Uzilor este un element mai nobil între Pecenegi, iar istoricul, tot grec, Glycas spune tot la fel că „Uzii sunt cei mai nobili între Pecenegi". Împărăteasa bizantină Anna Comnena spune despre Pecenegi că au „aceaş limbă cu Cumanii". Împăratul Constantin Porfirogenetul spune că Pecenegii (Pacinaţii) se deosebesc de Uzi numai prin hainele scurte până la genunchi şi prin mânecile tăiate.

Problema gradului de înrudire al acestor popoare este o problemă greu de rezolvit, pentrucă nici din limba pecenegă, nici din cea a Uzilor, — cum, de altminteri, nici din cea avară, bulgară (nu slavo-bulgară), cazară, — nu ne-au rămas urme. Ne-au rămas din limbile lor numai câteva nume proprii şi topice, cari nu sunt însă suficiente pentru a putea determina gradul lor de înrudire. Urme, — destul de numeroase, în aparenţă, — ni-au rămas numai din limba Cumanilor, într'un codice veneţian alcătuit la 1303 de nişte călugări-misionari catolici germani. Din aceste

urme rezultă în mod neîndoios că limba cumană — şi probabil şi cea pecenegă (dacă n'au fost o singură limbă) — a făcut parte din familia limbilor turceşti.

Noţiunile de „Peceneg" şi „Cuman" s'ar putea să fie, prin urmare, noţiuni etnice identice sau aproape identice, ele însă totuş nu trebue confundate fără orice discernământ, vorbindu-se fie de „Pecenegi" în loc de „Cumani", fie de „Cumani" în loc de „Pecenegi". Nu trebuie confundate aceste noţiuni, pentrucă chiar dacă ar însemna etniceşte acelaş lucru, ele reprezintă totuş două epoci diferite, — de Pecenegi vorbindu-se înainte de secolul al XIII-lea, iar de Cumani numai dela secolul al XIII-lea încoace. (Nu trebue confundate fără discernământ, cum nu trebue confundate noţiunile etnice identice de „Vlah" şi „Rumân", cari deşi desenează acelaş neam totuş reprezintă două epoci deosebite).

* * *

Şi Pecenegi şi Cumani au fost popoare mai mult nomade. Pecenegi şi Cumani „stăpâniau" o întindere când mai mare, când mai mică, după cum împrejurările le erau mai mult sau mai puţin favorabile. Centrul „stăpânirii" lor au fost însă înainte de marea invaziune a Mongolilor din 1241 întotdeauna întinsele stepe ale Răsăritului Rusiei. Când i-a cunoscut istoria, Pecenegi şi Cumani erau popoare nomade. Ei dispar din istorie în momentul în care se stabilesc, — pentrucă sunt asimilaţi de populaţiunile în mijlocul cărora s'au aşezat.

Toate izvoarele vechi ii cunosc pe Pecenegi şi Cumani numai ca nomazi.

Vorbind despre descălecarea Ungurilor în Panonia, cronicarul rus Nestor spune că la anul 898 „ajungând Ungurii la râul Nipru şi-au ridicat corturi, fiind şi ei nomazi cum sunt şi azi Polovţii"[6]). Vorbind mai târziu despre ţara unde locuiesc aceşti Poloveţi, Nestor spune că „Polovţii vin din stepă" („ot pustinie").

In anul 1229, Papa Grigorie al IX-lea îl felicită pe Arhiepiscopul Strigoniului pentru încreştinarea Cumanilor, spunând că înainte Cumanii fuseseră oameni fără aşezări stabile, iar acum caută să înfiinţeze sate şi oraşe şi să ridice biserici. („...*quum autem gens prefata vaga et instabilis hactenus nusquam certas habuerit man-*

[6]) Cronica lui Nestor fiind scrisă la finele secolului al XI-lea, acel „azi" se refere la finele acelui secol.

siones, et nunc aedificare civitates et villas in quibus habitent, et Ecclesias fundere desiderent"[7]).

Cumanii rămân nomazi chiar până către finele secolului al XIII-lea, când îi găsim în Ungaria, unde se refugiaseră alungaţi din ţara lor de Mongoli. Ducele Mongolilor îi trimite vorbă regelui Bela al IV-lea, să i se supună de bună voie, pentrucă altă scăpare nu este pentru el. „Cumanii, robi ai Mongolilor, pe cari regele i-a primit sub protecţiunea sa... vor putea să scape mai uşor, pentrucă ei trăiesc nu în case, ci în corturi pe cari le mută"[8]).

Treizeci de ani după invaziunea Mongolilor în Ungaria, Cumanii din şesul unguresc continuă să trăiască în corturi, fără să se îndeletnicească cu lucrarea pământului, trăind numai din creşterea vitelor[9]). Abia către finele secolului al XIII-lea când, în 1279, un acord intervine între regele Ladislau al IV-lea şi Cumanii, se obligă aceştia să renunţe la viaţa de nomazi şi să-şi aleagă lăcaşuri stabile.[10]).

Cumanii fiind un popor mai mult nomad, se explică în mod firesc cum de ţara numită „Cumania" n'a putut să aibe niciodată graniţe permanente şi bine definite.

Inainte de marea invaziune a Mongolilor în Ungaria în 1241[11]) noţiunea aceasta de „Cumania" şi „Cumani" era legată — cum am mai spus — de întinsele stepe din răsăritul îndepărtat, de stepele din Rusia meridională şi răsăriteană. „Cumania" aceasta se întindea în regiunea râului Don, — spre Răsărit până către Volga,

---

7) *Fejér*, CD. 3. II. 153.

8) *Kuun*, op. cit. P. LXXXI. „*Melius tamen tibi esset et salubrius si te subiceres mihi sponte. Intellexi insuper, quod Cumanos servos nostros sub tua protectione suscepisti, unde mando tibi, quod eos de cetero apud te non teneas et me adversarium non habeas propter ipsos. Facilius enim est Cumanis evadere quam tibi, quia illi sine domibus cum tentoriis ambulantes possunt forsitan evadere. Tu autem in domibus habitans...*".

9) *Pauler*, A magyar nemzet története. Vol. II. 298. „A kunok még most is, mint harminc éve, sátorokban laktak, földet nem miveltek, hanem raboltak, marhatenyésztésből éltek, sátraik körül rabszolgákat tartottak".

10) *Homán*, Magyar Történet. II. 234. „...valamenyiek megtérésre és állando megtelepitésre, a nomád életmod, sátorzás és a kereszténységgel vivott harcok megszüntetésére, a magyar földön szerzett foglyok elbocsátására köteleztettek".

11) Vorbim de marea invaziune a Mongolilor ca de invaziunea „din 1241", pentrucă în acest an au ajuns massele mongole în Ungaria. Mongolii porniseră însă înspre Apus cu mulţi ani înainte, pe la 1235.

spre Apus până către râul Nipru, uneori chiar şi dincoace de Nipru.

Monahul german *Albericus*, pomenind în cronica sa universală (scrisă la începutul secolului al XIII-lea) despre evenimentele anului 1221 spune între altele că în acest an: *„nunciatum est in Francia, quod idem rex David vel eius, ut quidam dicebant, filius iam venerat in Comaniam, que est ultra Hungariam et in partibus Rusie“*[12]).

Pe la începutul aceluiaş secol XIII, pe la 1220, *Paulus Hungarus*, şeful casei provinciale din Ungaria a Călugărilor Dominicani, s'a gândit la încreştinarea Cumanilor. El a murit însă înainte de ce şi-ar fi putut începe misiunea. După moartea lui, ceilalţi călugări au reluat idea încreştinării Cumanilor şi au trimis misionari în Cumania. Istoricul ordinului Călugărilor din Ungaria („Commentariolum de provinciae Hungariae originibus“), istorie scrisă pe la 1259, ne spune că fraţii Dominicani plecaţi în Cumania după multe şi mari greutăţi au ajuns *„iuxta fluvium qui dicitur Deneper“*, adică până la Nipru. In alt loc repetă că misionarii s'au întors spre acea parte a Cumaniei *„quae est ad Boristhenem fluvium“*, adică spre Cumania de pe Nipru (*Boristhenes* fiind numele vechiu al Niprului).

Călugărul dominican *Abrahamus Bzovius*, într'o istorie publicată la 1621, vorbind şi el despre încreştinarea Cumanilor, precizează pe baza însemnărilor din mănăstirile dominicane, la evenimentele anului 1222, că această Cumania în care Călugării Dominicani au desfăşurat o vie propagandă de încreştinare „botezând înainte de toate pe ducele lor Raitus... apoi pe ducele Bembrochus împreună cu 1000 de oameni, ai căror naş a fost regele Andreiu al Ungariei“ — era situată pe Nipru. (1222. *„Eadem tempestate — quemadmodum Theodoricus in vita S. Dominici refert — Fratres Praedicatores, cum non essent immemores devotionis et zeli B. Patris Dominici, quodque ille Cumanos (Marius Niger septem castra seu Transylvaniam, sed falso putet) adire constituisset, quosdam spectatae virtutis fratres ad eos miserunt. Sed illi miris modis et pene supra quam credi possit, ab ea gente afflicti, atque etiam repulsi, sine fructu coacti sunt ad suos se recipere. Ata-*

---

[12]) *Albericus Monachus Trium Fontium*, Chronica ab origine mundi. (Citat din: *Marczali*, A magyar történet kutfőinek kézikönyve. B.-pest 1901.

men... denuo ad eos profecti, per multa itinerum discrimina, ad flumen eius regionis, quod Dneps vocant, pervenere")[13]).

Călugărul Dominican *F. Sigismundus Ferrarius*, care a publicat şi el, la 1637, o istorie a ordinului călugăresc al Dominicanilor din Ungaria, spune deasemenea în mod precis că ţara cumană în care, la începutul secolului al XIII-lea, călugării Dominicani desfăşuraseră misiunea lor de încreştinare a Cumanilor, se întindea dela Dunăre dealungul Mării Negre până dincolo de Nipru. („*Eodem tempore, nempe anno 1221, Magister Paulus Hungarus ad Praedicatorum Sodalitatem se contulit... Cumani qui fuerint, non una sententia est. Non mihi displicet, quod apud Maginum a nonnulis est anotatum, Tartarorum Praecoperitum tractum inter Boristhenem ac Tanaim circa Pontum Euxinum, ac meotidem paludem Cumaniam appellatam... Cumaniae flumen conterminum fuisse Neper, (quem latine scimus dici Boristhenem), ad quem denique venerint fratres in Cumaniam proficientes*")[14]).

Invaziunile repetate ale Cumanilor în Rusia şi Ungaria lămuresc şi mai mult situaţiunea această geografică a Cumaniei. Când, în 1069, Cumanii au invadat pentru prima dată Ungaria — au venit dinspre Rusia, cum tot dinspre Rusia au venit şi la 1085, când a doua oră au învadat Ungaria. In realitate, aceste invaziuni în Ungaria, în *Nordul* Ungariei, erau numai prelungirea spre Vest şi Sud a invaziunilor făcute în aceiaşi ani în Rusia. Cronicile ruseşti ne arată că dela 1068 până la 1210 Cumanii au făcut peste 60 de invaziuni în Rusia de Vest, venind întotdeauna dinspre Răsărit.

Aceste invaziuni erau însă (ca şi invaziunile Ungurilor în ţările dinspre Apus, în secolul al X-lea), numai invaziuni ale unor părţi mai războinice ale poporului, invaziuni ale unor corpuri de expediţiune mai mari sau mai mici, după împrejurări, — expediţiuni de războinici cari plecau fără plan, numai cu gândul să facă pradă dincolo de hotarele pământului unde îşi aveau aşezările vremelnice. Corpuri de expediţiune cari după expediţiune se întorceau — victorioase şi încărcate cu pradă sau înfrânte şi căutând scăpare în fugă — în vechile lor sălaşuri. Când vorbim, prin urmare, de invaziuni cumane în secolele XI—XII nu trebuie să ne gândim numai decât la granite comune ungaro-cumane.

---

[13]) *Analium ecclesiasticorum... Tomus XIII.* Authore Fr. Abrahamo Bzovio Polono. Coloniae Agrippinae Anno 1621.

[14]) *Sigismundus Ferrarius*, De rebus Ungaricae Provinciae Sac. Ordinis Praedicatorum... Viennae 1637. P. 25.

la granițe nemijlocite, — cum din invaziunile făcute în cursul secolului al X-lea de Unguri în Germania nu trebuie să concludem numai decât că Ungaria era vecină cu Germania, — ceeace nici n'a fost niciodată cazul. Corpurile expediționare, — călăreți fără multă povară, mergeau doar să facă pradă! — puteau veni din depărtări mai mari, nu numai dintr'o imediată vecinătate.

Altceva erau emigrările, migrațiunile masselor mari, ale poporului întreg, care strâmtorat și împins de alte popoare era silit să-și părăsiască vechile așezări și să-și caute o patrie nouă. Massele acele mari, „neamul" întreg, porniau la drum în pribegie cu tot avutul lor, cu corturi, căruțe, femei și copii. Ei trebuiau să caute întotdeauna drumul care le opunea cele mai puține obstacole. De acea drumul le era impus de natură. De ce n'au apucat, spre exemplu, Ungurii din Atelkuz (Nipru-Nistru-Marea-Neagră) un drum spre Sud, ci au luat druml spre Nord-Vest? In Sud ape mari le închideau drumul: trebuiau să fie trecute râurile mari din fața lor, Nipru, Bug, Nistru. De acea Ungurii au preferat drumul mai fără obstacole și au urcat văile râurilor până au ajuns în șesul rusesc din jurul Chievului și de acolo au trecut Carpații Galiciei pentru a coborâ în șesul Panoniei[15]).

Când la începutul secolului al XIII-lea, pe la 1220, Mongolii — numiți și Tătari — se pun în mișcare și pornesc din stepele Aziei înspre Apus, în regiunea Donului se lovesc de Cumania regelui Kuthen. Oștirile cumane caută să se opună invadatorilor, dar sunt înfrânte, la 1223, lângă râul *Kalka* (regiunea Donului). Cumania scapă însă de peire, pentrucă turburări ivite în Mongolia îi silesc pe Mongoli să-și întrerupă pornirea spre Apus și să se întoarcă. Zece ani mai târziu, pornesc însă din nou spre Apus și Cumania lui Kuthen este din nou amenințată. Canonicul *Rogerius* dela Orade, martor al marei invaziuni mongole în Ungaria în 1241, ne povestește cum atunci de teama invadatorilor mongoli *„Kuthen Comanorum rex"* i-a trimis regelui Bela soli cari să-l roage să-l ia pe el și pe ai lui sub protecțiunea sa (*„quod si esset, sibi subdere ac cum consanguineis fratribusque et amicis suis, rebusque et bonis omnibus in Hungariam intrare et ipsum in fide catholica imitari"*), Regele Bela s'a bucurat mult de această închinare (*„pro eo quod talis princeps sibi quasi par hactenus*

---

[15]) *Homán*, op. cit. Vol. I. constată această direcțiune a drumului luat de Unguri, fără a arăta însă cauzele.

eius se volebat subicere dicioni") şi prin solii cumani şi călugări dominicani i-a trimis răspuns că-i primeşte în Ungaria („*ad dictum Kuthen regem transmisit suos nuncios et Fratres Praedicatores cum eisem mandans, quod ipsum et suos paratus esset recipere*"). Şi i-a primit întîmpinându-i la graniţele Ungariei.

* * *

Concluziunea finală este:

Greşesc istoricii cari identifică Cumania dinainte de invaziunea Mongolilor din 1241 cu ţările subcarpatine. Cumania dinainte de invaziune se întindea în regiunea Donului. Ameninţaţi de Mongoli, Cumanii au cerut protecţiunea regelui Ungariei închinându-i-se. Această închinare cumană a avut loc pe la 1235 şi coincide cu ivirea titlului de „*rex Cumanie*" în titulatura regelui Bela al IV-lea. Inchinarea regelui Kuthen este originea şi justificarea istorică a titlului de „*rex Cumanie*", — titlu care, datând din 1236, nu are nici o legătură cu ţările româneşti subcarpatine.

Invaziunea din 1241 schimbă însă situaţiunea. Căutând scăpare dinaintea invadatorilor, regele Kuthen şi poporul său nomad se retrag în fugă spre Ungaria. Şi cu ei se deplasează şi ţara lor, pentrucă în realitate „Cumania" n'a fost niciodată o noţiune geografică propriu zisă, ci a însemnat întotdeauna numai pământul locuit vremelnic de Cumani, — oricare ar fi fost acel pământ: regiunea Donului, înainte de invaziunea din 1241, — regiunea cursului inferior al Tisei sau parte din ţările subcarpatine, după invaziune.

Acesta este adevărul istoric, cum se desprinde din studiul documentelor.

SĂLIŞTE.

IV.

Cu începerea secolului al XIV-lea apelativul *selo* încetează de a mai desena sat, sat în genere, orice sat. *Selo* devine o noţiune nouă pentru a desena satul cu biserică, „Kirchdorf", „Dorf mit Kirche", în deosebire de *derevnja*, care va desena satul fără biserică, satul în general[1]). In consecinţă şi *„Sălişte"* trebuie să-şi fi pierdut înţelesul primitiv de „sat mare" şi să fi luat înţelesul nou de sat cu biserică. S'ar putea ca la început criteriul pentru „mare" a celor mai multe sate cu numele de *Sălişte"* să fi fost chiar faptul că satele aceste aveau biserică, pe când altele nu aveau. Pierzându-şi *„Sălişte"* înţelesul de „sat mare", nici nu vor mai răsări în vecinătatea lui sate cu numele de *„Săcel"*, adică „sate mici". Inţelesul nou de „sat cu biserică" pe care îl ia apelativul Sălişte explică şi de ce numai în vecinătatea celor mai vechi sate cu numele de Sălişte vom da şi de numele de Săcel. Şi ne va explica şi de ce în apropierea numeroaselor sate cu numele de Silişte din Nordul Moldovei nu găsim nici un Săcel: când au luat fiinţă aceste sate cu numele de Silişte numele înseamna deja numai sat cu biserică. Cazul satelor şi locurilor numite Silişte din Moldova este deosebit de instructiv sub acest raport. Cum am mai pomenit, de toate aceste locuri numite Silişte tradiţiunea populară leagă existenţa în trecut a unui sat şi a unei biserici. Marele dicţionar Geografic al României adaogă după toate aceste nume de locuri observaţiunea: „se zice că aici în vechime era un sat cu biserică" (Siliştea de lângă Vorniceni), „se cunosc încă bine urmele satului, locul altarului bisericii" (lângă Cordăreni), „tradiţia zice că în vechime ar fi fost aici un sat mare şi ceva mai departe de el un schit de călugări" (Siliştea călugărească, loc pe valea Cobâlei) şi altele.

[1]) *Berneker Erich*, Slavisches Etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1908—1913.

Satele numite Sălişte cari au în vecinătatea lor şi un sat numit Săcel — cele două nume fiind antiteze între „mare" şi „mic" — trebuie să fie, prin urmare, anterioare secolului al XIV-lea, când numele îşi pierde înţelesul primitiv; iar satele numite Sălişte cari nu au în vecinătatea lor sate numite Săcel, trebuie să fie posterioare secolului al XIV-lea, când intră în circulaţiune noua noţiune *derevnja*.

Aşa se explică şi existenţa unui sat numit *„Săliştioara"* (judeţul Hunedoara), care este diminutivul lui *„Sălişte"* şi ar trebui să însemneze „sat mare mic", ceace este ilogic. Când s'a născut Săliştioara numele toponimic Sălişte îşi pierduse înţelesul primitiv şi luase pe cel de „sat cu biserică", iar biserică putea să aibe şi un sat mic, o *„Săliştioară"*.

Toate aceste sate din Transilvania numite Sălişte se găsesc în munţi sau la poalele munţilor. Nici un sat Sălişte la şes. In munţi se adăpostiseră şi credincioşii şi acolo se ridicaseră şi cele dintâi bisericuţe româneşti. Nu ca să fie apărate sau să fie o apărare, — ce apărare puteau să fie nişte modeste bisericuţe de lemn? Ci pentrucă acolo trăiau credincioşii. Şi erau ridicate pe câteo culme ca să fie văzute de departe şi glasul clopotului să se audă departe în vale. De acea nici nu ni-au rămas biserici româneşti dinainte de secolul al XV-lea. Ele fiind de lemn, n'au rezistat secolelor. Bisericile de piatră, din vale, sunt mai nouă. Ele sunt însă numai continuarea bisericilor de lemn de pe culmile de deal.

Aceasta trebuie să fie realitatea, deşi pentru a dovedi această realitate nu putem să ne referim în toate cazurile la atestări documentare anterioare secolelor XIV şi XV. Ne lipsesc documentele cari să ateste existenţa satelor.

De Sălişte din judeţul *Turda* (unde avem şi un Săcel) se pomeneşte în documente pentru întâiaşdată numai la începutul secolului al XV-lea: *Possessio Zelesthe* (anii 1418, 1441, 1459), *Possessio Zelesche* (1439), *Kenezius de Zeleche* (1456), *Possessio Selysthye* (1494).

De Sălişte din judeţul *Hunedoara* (unde deasemenea avem un Săcel) se pomeneşte tot numai în secolul al XV-lea: *Possessio Zelesthe* (1468, 1485, — Sălişte de lângă Almaş), *Possessio Zelesthya* (1499, — Săliştioara), *Possessio Zelysthe* (1491, — Sălişte din cercul Ilia).

De Sălişte din *Maramureş* (unde avem alt Săcel) se pomeneşte pentru întâiaşdată deja pe la mijlocul secolului al XIV-lea:

Keetzeleste (1365, — cele două *Sălişte*, satul românesc Săliştea de sus şi şi satul rutenesc Săliştea de jos), *Scelistha* (1407), *Zelesthye* (1468, 1471, 1495)[2]).

De Sălişte din judeţul *Sibiu* (unde avem al patrulea Săcel) documentele pomenesc înaintea tuturor celorlalte sate numite Sălişte, anume cu începerea anului 1354. Dar existenţa anonimă a acestui sat numit Sălişte şi a celorlalte sate alături de cari este pomenit mai târziu este atestată deja la începutul secolului al XIV-lea. Printr'o diplomă din 1322 (păstrată într'un transsumpt din 1370, Zimmermann no. 395), regele Carol Robert răsplăteşte pe un credincios al său *„magister Nicolaus filius Corrardi de Tolmach"*. Intre alte merite de cari pomeneşte diploma este şi meritul de a fi restituit regelui *„castrum Salgo nuncupatum in partibus Transilvanis constitutum, quod habebat et detinebat.... cum novem villis Zaszekees, Omlas, Feketewyz et Warolyafolw nominatis ac aliis quinque villis Olaceis ad idem castrum pertinentibus"*.

Nu încape nici o îndoială că sub *„aliis quinque villis Olaceis"* sunt a se înţelege cele patru sate româneşti de cari documentele de mai târziu (1383) pomenesc cu numele: *„cum quatuor villis Olachalibus videlicet Gorozdorph cum Galusdorph, Graphondorph, Budinbach et Cripzbach vocatis"*, — cari, deşi documentele vorbesc numai de patru sate, în realitate sunt cinci, cum le şi înşiră documentul: *Gorozdorph* (Sălişte), *Galusdorph* (Galeş), *Graphondorph* (Vale), *Budynbach* (Sibiel) *şi Crypzbach* (Cacova).

Satele nu răsar peste noapte. Dacă cele cinci sate existau deja la începutul secolului al XIV-lea ca sate româneşti, ele trebuie să fi existat şi cu o generaţiune mainainte (viaţa popoarelor se socoteşte după generaţiuni), adică să fi existat şi la sfârşitul secolului al XIII-lea.

Rezumăm: numele de localitate Sălişte are la originea lui un radical slav *selo* cu înţelesul de sat, plus sufixul augmentativ slav *-işte* şi a însemnat la început „sat mare", iar mai târziu, „sat cu biserică".

* * *

Dar „slav", „limbă slavă" este numai o noţiune colectivă. O limbă „slavă" propriu zisă nu mai există. Există numai limbi slave, anume: limbile bulgară, cehă, polonă, rusă (ruteană), sârbă şi slovenă. Limba slavă propriu zisă, limba slavă veche sau sla-

---

[2]) *Csánki*, Magyarország történelmi földrajza. Budapest, 1913.

vonă, cum i se mai zice, limba slavă din care s'au desvoltat limbile slave de azi, nu se poate atribui nici unui popor slav bine definit, sau definit în mod incontestabil. Atât poate că limba bulgară de azi se apropie mai mult dintre toate limbile slave de vechea limbă slavonă pe care o cunoaştem din cărţile bisericeşti.

Când în toponimie vorbim, prin urmare, de originea „slavă" a unui nume toponimic, nu exprimăm o noţiune clară şi precisă, — pentrucă această origine „slavă" poate să însemneze origine bulgară, rusă (ruteană), sârbească etc. „Slav" nu este aşadară o noţiune etnică, aceiaş pentru toată întinderea ţărilor româneşti. „Slav" pentru Banat are alt înţeles decât pentru Bucovina şi are alt înţeles pentru Maramureş decât pentru Muntenia. Chiar şi în cuprinsul Transilvaniei propriu zise deosebirea aceasta are valoare.

„Slav" putând să însemneze, prin urmare, fie „bulgar", fie „rus" etc., în interpretarea numelor toponomice nu putem să ne mulţumim cu indicaţiunea vagă că un cuvânt oarecare este „slav", pentrucă un nume toponimic poate să fie în legătură directă numai cu unul dintre componenţii cari constituie noţiunea colectivă de „slav" şi nu cu toate împreună. Un nume toponimic nu este „slav" ci este *bulgăresc* sau *ceh* sau *rus* sau *sârbesc* etc., — chiar şi atunci când acel nume are în toate aceste limbi slave aceiaş formă şi acelaş înţeles, cum are spre ex. apelativul *selo*. In toponimie trebuie să căutăm să precizăm de care origine slavă este un nume toponimic, adică cine ni-a împrumutat acel nume sau cine a dat locului numele pe care îl are: Bulgarii? Ruşii? Sârbii?

Se pune în consecinţă întrebarea: de ce origine slavă este „*Sălişte*" din Transilvania, pentrucă — subliniem din nou — „*selo*" înseamnează sat şi în limba rusească, şi în cea bulgărească, şi în cea sârbească. Şi a însemnat sat şi în vechea limbă slavonă.

Dacă privim harta geografică a Transilvaniei şi a părţilor Maramureşene şi vom căuta să stabilim întinderea geografică a numelui „*Sălişte*", vom vedea că această întindere geografică formează o zonă îngustă care începe în Maramureş, trece prin judeţul Sătmar, atinge Bihorul, trece peste judeţele Turda şi Alba şi apoi se lăţeşte în judeţele Sibiu şi Hunedoara[3]). In afară de aceste judeţe, cari sunt o continuitate nord-sudică, nu avem în tot cuprinsul Transilvaniei nici o „*Sălişte*". Nu avem nici o „*Sălişte*" nici în Ţara Bârsei, nici în Ţara Oltului, nici în Ţara Târ-

[3]) Vezi schiţa din numărul 2.

navelor, nici în valea Mureșului, nici în valea Someșului, — deși numele de *„Săliște"* este unul dintre cele mai frecvente nume toponimice. Nimic mai logic ,prin urmare, decât să concludem că *„Săliște"* ni-a venit dinspre Nord, dela Rușii (Ruteni) din Maramureș, că a coborât din Maramureș pentru a se opri la poalele Carpaților din regiunea Sibiu—Hunedoara.

Aceaș este situațiunea și în ce privește forma *„Siliștea"* a numelui. Nu este numai o simplă coincidență că majoritatea satelor numite *„Siliștea"* se găsesc în Moldova, în Nordul Moldovei. Moldova este vecină cu Rusia, se mărginește de aproape cu marea rusească. Așa fiind a fost mai expusă influenței limbii și a bisericii rusești. De acolo au venit satele cu biserici *„Siliște"*. Și nu este o simplă coincidență că în Moldova se găsesc și cele mai multe locuri numite *„siliște"*. Numai în județul Dorohoiu se găsesc peste 10 astfel de *„siliște"*. Mai expusă invaziunilor cari veniau toate dinspre Răsărit, satele *„Siliște"* au fost mai ușor distruse și părăsite, rămânând pe urma lor numai numele satului dispărut *„siliștea"*.

Dar dacă numele de *„Săliște"* a coborât dela Nord, n'au coborât cu numele și oameni dela Nord? Ruși sau Ruteni?

Să examinăm situațiunea toponimică a zonei Maramureș—Sibiu—Hunedoara. Constatăm fără nici o greutate că numeroase nume de localități sunt formate dintr'un nume etnic: „rus". In *Maramureș* avem în cercul Vișău (cerc cu majoritate românească) 3 sate: *Ruszkirva*, *Ruszkova* și *Ruszpolyan*, a căror nume este compus cu „rus". Toate trei satele sunt sate rutenești. Existența lor este atestată dela sfârșitul secolului al XIV-lea încoace *(Orisfalw, Oroszfalw, Polyna, Polonya, Polanya, Poyanfalva)*.

In județul *Sătmar* avem două sate: *Rusi* (ung. Oroszfalu) și *Rus* (ung. Kékes-*Oroszfalu*), amândouă sate românești — azi. Existența lor este atestată dela 1345 încoace *(Vruzy, Orosy, Orozy)*.

In județul *Bihor* ni s'au păstrat 2 nume de locuri *Orosz* și *Orosztelek*, atestate cu începere dela sfârșitul secolului al XIII-lea: *Wrusy* (1281—1318), *Orozy* (1462), *Vruzteluk* (1421).

In județul *Cluj* avem satul cu majoritate românească *Orosfaia* (ung. *Oroszfája*), atestat la sfârșitul secolului al XIII-lea: *Oruzfaya* (1297), *Nobilis de Wruzfaya* (1335), *Orozphaya* (1397), *Horozfaya* (1401) și a.[4]).

---

[4]) *Csánki*, op. cit.

In judeţele *Sibiu* şi *Hunedoara* avem mai multe localităţi ale căror nume ne vorbesc — în versiunea lor românească, sau în versiunea lor germană sau ungurească — de „Ruşi". Avem în judeţul *Hunedoara*, în cercul Haţeg, comuna *Ruşi* (ung. *Russ*); în judeţul *Sibiu*, cercul Sibiu, avem un alt sat *Ruşi* (ung. *Rüsz*, nemţ. *Reussen*) şi în acelaş cerc avem şi un *Ruşcior* (ung. *Rosz-Csür*, nemţ. *Reussdörfel*, ungureşte odinioară *Orosz-Csür*); în acelaş judeţ al *Sibiului* mai avem orăşelul *Mercurea* (ung. *Szerdahely* nemţ. *Reussmarkt*).

Numele românesc „Ruşi" însemnează fără îndoială locuitori „ruşi", cum tot „ruşi" însemnează şi nemţescul „*Reussen*", care este o formă specific germană pentru „Russen". De numele comunei Ruşi din judeţul Sibiu pomenesc mai întâiu documentele germane ale judeţului (pe atunci „scaunului") sub forma lui germană „*Rewsen*", „*Rewssen*", „*Rwzen*" la 1495, apoi dela 1496 încoace aproape numai sub forma lui românească „*Rwsz*": „*Johannes Czekel plebanus in Rwsz*" (1495, 1496, 1506, 1509) şi a.[5]) De numele satului *Ruşciori*, care este diminutivul lui *Ruşi*, cum dovedeşte şi numele german „*Reussdörfel*", care este diminutivul lui „*Reussdorf*[6]), — se pomeneşte într'un document din 1380 (Zimm. no. 1131, originalul în Arhiva din Sibiu) ca de „*villa Ruthenica*": „*Manshercze villicus de villa Ruthenica*". La 1403 (Z. 1486. Orig.) se pomeneşte de „*Michaelem plebanum de villa Ruthenorum*". In documentele germane ale judeţului numele satului este trecut în forma lui germană: „*Rwzdorffchen*" (la 1468), „*Blasch von Rwsdorffgin*" (scris şi „*Balasch*" şi „*Balaschin*", la 1503), „*Rwzdorffkenn*" (1506), „*Rwzdorfkyn*" şi „*Rwzdorfken*" (1507)[7]).

Al treilea sat din judeţul Sibiu, *Mercurea*, numai în echivalentul său nemţesc a păstrat amintirea Ruşilor. Nemţeşte acest sat se chiamă „*Reussmarkt*", nume a cărui parte întâie însemnează „rus".

De satul *Ruşi* din judeţul *Hunedoara* (cercul Haţeg) se pomeneşte către sfârşitul secolului al XV-lea: „*Kenesiatus possessionis nostre Rws in districtu castri nostri Hunyad*" (1470), „*possessio Rws*" (1482), „*Possessio Oroszfalwa*" (1499), „*villa Rws*" (1506).

---

[5]) *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven.* Hermannstadt 1880. Pag. 142, 146, 160, 207, 532.

[6]) Pentru justificarea etimologiei vezi „Toponimie, istorie şi topografie".

[7]) *Quellen.* Pag. 16, 438, 459, 483 etc.

Documentele secolului al XIV-lea pomenesc şi de un alt sat *Ruşi*, în cercul Deva: *„Apaty alio nomine Vruzfalu et Apaty"* (la 1367), *„Oruzfalu"* (1390), *„Possessio Oroz in contigua vicinitate possessionis Kysbarche"* (1513—1515), *„Predium alias possessio Oroz alio nomine Rws"* (1520—1521). Acest sat *Ruşi* era pomenit împreună cu satul *Bobâlna* ca aparţinând amândouă abaţiei din Bulciu (judeţul invecinat al Aradului). De acea acest sat Ruşi avea şi numele unguresc de *„Apaty"* (adică „a abatelui"). De această *Bobâlna* se pomeneşte în documente în aceaş epocă: *„Possessio Babulna"* (1362), *„Possessio Babolna"* (1390), *„Officiales et kenezius de Babolna"* (1496). Satul acesta numit româneşte *„Bobâlna"* este o altă dovadă incontestabilă a prezenţei de Ruşi în judeţul Hunedorii. Numele Bobâlna este de origine rusească şi are la originea lui un apelativ care nu există în nici una dintre celelalte limbi slave, inafară de cea rusească. In limba rusească *„bobâli"* însemnează „ţăran fără pământ", „ziler" (muncitor cu ziua)[8]). „Bobâlna" s'a numit apoi satul coloniştilor ruşi, satul „ţăranilor fără pământ" — cari lucrau pe moşia abatiei dela Bulciu.

In zona aceasta avem şi alte nume toponomice de factură curat rusească. In judeţul *Hunedoara* avem localitatea *Topliţa* (cercul Deva), atestat în secolul al XV-lea: *Thopolycza (1453)*, Poss. *Thoplycza* (1464), *Poss. utraque Teplycha* (1479). Documentele secolului al XV-lea mai pomenesc şi de o altă *Topliţa* în vecinătatea Hunedorii: *Poss. Thoplyka* (1482), *Villa Thoplica* (1506), *Villa Thoplycza* (1506). Avem o *Topliţă* şi în judeţul *Someş* (odinioară Solnoc-Dobâca) şi alta în judeţul *Mureş*, în cari avem şi nume de localităţi cari pomenesc de Ruşi: *Rusu*, ung. *Oroszmező*, *Rusu-de-jos*, ung. *Also-Oroszfalu, Rusu-de-sus*, ung. *Felsö-Oroszfalu* (toate trei în jud. *Someş), Ruşii-Munţi*, ung. *Maros-Oroszfalu, Solovăstru*, ung. *Görgény-Oroszfalu* (ambele în jud. Mureş) care numai în versiunea ungurească pomeneşte de „Rus" („Orosz") şi altele.

Aceşti *Ruşi*, ung. *Orosz*, nemţ. *Reussen*, vor fi indicat la început un grup de oameni străini cari se deosebiau de ceilalţi din jur prin originea lor etnică. Cei vechi dedeau acest nume celor nou veniţi, cei mulţi celor mai puţin numeroşi cari se aşezaseră în mijlocul sau în vecinătatea lor, — pentrucă originea etnică a noilor veniţi se deosebia de cea a celor vechi. Numele a trecut apoi şi asupra aglomeraţiei de case pe cari le locuiau şi numele etnic a

---

[8]) *Berneker*, op. cit.

devenit un nume toponimic. Nou veniţii erau în mijlocul celor vechi un grup izolat sau grupuri izolate. De acea au şi dispărut în massa celor în mijlocul cărora se aşezaseră, nerămânând ca amintire a existenţei lor decât numele toponimic.

* * *

O reminiscenţă rusească s'ar putea găsi poate şi în nomenclatura locală a Sibiului. Sibiul are două pieţe unde se ţin târgurile de săptămână, numite nemţeşte *„Grosser Ring"* şi *„Kleiner Ring"*. Documentele latineşti din secolele XIV şi XV pomenesc de aceste pieţe ca de *„maior circulus"* şi *„minor circulus"* (la 1408: *„quandam domum lapideam in maiori circulo vulgariter Kornmargt appellato"*)[9]). Dl Kisch vede în acest nume de „Ring" un sinonim pentru „şanţ"[10]). Inţelesul acesta cuvântul german nu l'a avut niciodată. „Ring" cu înţelesul de piaţă — şi acesta este adevăratul lui înţeles (cum dovedeşte şi documentul din 1408 „Kornmargt", târgul de grâne)[11]), nu este cuvânt german, ci slav, rusesc. „Ring" se numesc pieţele unde se ţin târgurile săptămânale şi în oraşele din Silezia şi Boemia „după model slav"[12]).

* * *

Prezenţa de Ruşi (Ruteni) în zona Maramureş—Sibiu—Hunedoara în secolele XIII—XV este prin urmare indiscutabilă. Când dl *I. Bărbulescu* spune deci că „nici un nume din nomenclatura Transilvaniei.... nu este sigur de origine rusească"[13]) — ignorează faptele. Iar când dl *N. Drăgan* rectifică această afirmaţiune spunând că „afirmaţiunea aceasta... cuprinde o exagerare"[14]) — dl Drăgan este timid. „Slavii" din regiunea Sibiu-Hunedoara au fost Ruşi (Ruteni) veniţi din Maramureş şi dela ei ni-au rămas numeroasele nume toponimice dintre cari am relevat câteva, — în frunte cu *„Sălişte"*.

---

[9]) „Ring" se chiamă şi piaţa din Bistriţa.

[10]) *G. Kisch*, Siebenbürgen im Lichte der Spr. Pag. 289.

[11]) *Zimmermann*, Urkundenbuch. Vol. III, no. 1613.

[12]) *Kleinpaul Rudolf*, Die Ortsnamen im Deutschen. Berlin 1919. Pag. 46. „...in schlesischen und böhmischen Städten, ebenfalls nach slavischen Vorgang, wird der Marktplatz Ring genannt".

[13]) *„Arhiva"*, XXX. Anul 1923.

[14]) *N. Drăgan*, Românii în veacurile IX—XIV. Bucureşti 1933. Pg. 458.

NOTE PE MARGINEA DOCUMENTELOR.

5. Falşurile contelui Kemény.

In arhiva Muzeului Transilvănean din Cluj („Erdélyi Muzeum") se păstrează un document poate unic în felul său, un document falş, fabricat de cunoscutul cercetător istoric dela începutul secolului trecut contele Iosif Kemény. Contele Kemény a falşificat documentul în tinereţele sale pentru a dovedi cât de uşor se pot falşifica documentele şi povestia cu satisfacţiune cum a ţinut documentul în coş, la fum, ca să ia un aspect de vechime[1]).

Mai târziu, poate încurajat de acest succes, contele Kemény a început să falşifice documente pentru a dovedi anumite afirmaţiuni şi teorii expuse în numeroasele sale discuţiuni istorice. Criticul istoric Karácsonyi János a arătat că sunt falşe cel puţin zece dintre documentele „descoperite" de contele Kemény[2]).

Falşurile contelui Kemény au o notă caracteristică comună: nu pot fi controlate originalele documentelor descoperite de el. Nu pot fi controlate, fie că nu ni se spune unde să găsesc originalele, fie că acolo unde se spune că se găsesc — nu se găsesc şi nu s'au găsit niciodată, fie, în fine, că însuş contele Kemény se refere numai la copiile unor originale necunoscute.

Incepem cu un document care aparţine categoriei din urmă, cu un document din 1213 prin care contele Kemény voia să dovediască că şi în Maramureş exista în secolul al XIII-lea o autoritate ecleziastică învestită cu dreptul de a certifica şi legaliza acte publice. (Aceste autorităţi erau numite „*loca credibilia*" sau „*loca authentica*"). Drept dovadă a comunicat istoricului ungur Jerney

---

1) *Dr. Veress Endre*, Gróf Kemény József, Cluj 1933.

2) *Karácsonyi János*, A hamis, hibáskeletü és keltezetlen oklevelek jegyzeke 1400-ig. Budapest 1902.

Ceilalţi critici istorici unguri sunt de aceaş părere, — *Tagányi K.* în revista „Századok" (anul 1893), *Pauler Gyula* în „A Magyar Nemzet Története. (Budapest 1899 .

un document datat din anul 1213 (publicat mai târziu în revista *„Magyar Történelmi Tár“*, anul 1855), prin care un convent călugăresc din Maramureş certifică o donaţiune de moşii. Documentul acesta, publicat şi în colecţiunea de documente Densuşianu—Hurmuzaki (fără vreo rezervă în ce priveşte autenticitatea lui) are cuprinsul următor:

„Nos M. Paulus Magister domus Fratrum de Morumorusio. Damus pro memoria. Provida hominum postulat ratio, ut ea, que in tempore aguntur, literarum testimoniis ab eterna eripiantur oblivione, et in filios filiorum vigeant. Hinc est, quod Domina Anka consors Gedyn, ejusque soror domina Sara consors Ferden, tertialitates terrarum suarum in Gedyn et Zuwa habitarum, in refrigerium animarum suarum, progenitorumque suorum, qui primi lucem Evanghelii et veritatis in Chrysto Domino nostro, operante Spiritu ejus Sancto, et Sancti Celi, devote et pie amplexi sunt, in perpetuum novelle ecclesie in Bihor restitute condonaverint possidendas et tenendas. Datum feria quarta post festum sanctissime Ressurrectionis Domini. Anno ejusdem Millesimo ducentesimo tredecimo“.

Documentul acesta nu poate să fie decât un falş, cum dovedeşte nu numai faptul că în Maramureş nu se pomeneşte de un ordin călugăresc decât la 1360, dar o dovedesc şi amănuntele pe cari ni le dă contele Kemény privitor la împrejurările între cari a ajuns în posesiunea acestui document. Contele Kemény a copiat documentul după o copie făcută de episcopul Transilvaniei la începutul secolului trecut Battyáni, făcută de episcop după un original ce i-a fost comunicat de un oarecare *„R. pater Schier“*. Nimeni afară de Kemény n'a văzut însă copia făcută de Battyáni. Pe dosul copiei sale Episcopul a făcut următoarea însemnare (spune Kemény) privitor la sigilul cu care ar fi fost sigilat originalul: *„In peripheria sigilli literis gothicis haec incisa leguntur: Sigill. Fratrum de Moromorusio“*. Or, pe sigilele conventelor şi capitlurilor ecleziastice literele gotice nu se întrebuinţau înainte de a doua jumătate a secolului al XIII-lea[3]).

Un alt document, datat din anul 1231, aparţine categoriei a doua a falşificărilor. Documentul acesta este publicat de Zimmermann sub no. 64 iar de Densuşianu—Hurmuzaki sub no. 93. In el se spune că odată şi odată, demult de tot, în vremuri imemoriale,

[3]) *Karácsonyi*, op. cit.

țara Făgărașului a fost țară bulgărească. In întregime, documentul are următorul cuprins:

„Capitulum ecclesiae Transilvanae ad omnium praesentes inspecturorum notitiam volumus harum serie pervenire, quod accedens nostri in praesentiam Gallus filius Wydh de Bord confessus est coram nobis retulitque taliter, quod licet terram Boje terrae Zumbuthel conterminam et nunc in ipsa terra Blaccorum existentem habitam propriis suis iustisque expensis ab homine Buyul filio Stupe coemerit iurique suo subiectam reddiderit, considerans tamen et animo revolvens suo, qualiter eadem terra a tempore humanam memoriam transeunte per maiores, avos atavosque ipsius Thrulh filii Choru possessa et a temporibus iam, quibus ipsa terra Blacorum terra Bulgarorum exstitisse fertur, ad ipsam terram Fugros tenta fuerit, qualiter id dictus Thrulh filius Choru quam plurimorum hominum elogiis affirmare adnisus fuit, hinc ne iurgia temporum in processu enascerentur, fraternae mutuaeque caritatis, quam Christiana eidem suadet religio, affectu ductus, dictam terram Boje terrae Sumbuthel conterminam eidem Thrulh filio Chorus, accepta eius recompensa in pecuniarum solutione et refusione, remisit coram nobis praesentium testimonio literarum mediante. Anno millesimo ducentesimo tricesimo et primo".

Acest document a fost publicat de contele Kemény la anul 1844 într'o revistă săsească din Brașov (publicată pe cheltuiala contelui Kemény[4]). Despre împrejurările între cari a ajuns în posesiunea documentului, contele Kemény povestește: în anul 1833 a primit dela subprefectul districtului Făgărașului (Joseph Kiss) copia unei cronici vechi scrise în limba germană, al cărei original se găsia în arhiva cetății Făgărașului. Cronica aceasta începea cu cuvintele: *„Agustus Caesar erhob das bulgarische Fogarasch in Dazien"* („Augustus Caesar a ridicat Făgărașul bulgăresc în Dacia"). Contele Kemény spune că era convins că această cronică nu putea fi decât o compilațiune făcută în secolul XVI sau XVII, dar și-a pus totuși întrebarea „dacă nu cumva cronica transmitea umbra unei tradițiuni străvechi și dacă nu cumva Transilvania, sau cel puțin districtul Făgărașului a fost în vremurile străvechi, înainte de ocuparea Daciei de către Romani, o parte

---

[4]) Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. Herausgegeben im Verein mit mehreren Vaterlandsfreunden von Anton Kurz. Kronstadt 1844. Vol. I. P. 176. (Magazinul a apărut numai doi ani).

integrantă a ţării Bulgarilor („terra Bulgarorum") de odinioară". Unsprezece ani l-a frământat pe contele Kemény această întrebare, până când în fine „din întâmplare" a dat de documentul din 1231 publicat mai sus.

Lipsa de autenticitate a acestui document este evidentă. Criticul istoric Karácsonyi arată cum întreg felul de redactare a documentului diferă de felul de redactare a documentelor eşite din cancelaria episcopiei Transilvane a secolului al XIII-lea. Documentul din 1231 scrie spre ex.: *„ad omnium praesentes inspecturorum notitiam volumus pervenire..."*, cât timp formula consacrată era în secolul al XIII-lea *„...tam praesentibus quam futuris, praesens scriptum inspecturis salutem in salutis largitore. Universorum notitae harum serie volumus pervenire..."*. Şi altele[5]). Dar documentul este falş şi din alte consideraţiuni. Bulgarii la cari se gândeşte contele Kemény n'ar putea fi decât Bulgari slavi. Or, înainte de secolul al IX-lea, Bulgarii — seminţie turco-tătară — nu erau încă slavizaţi şi nu se asimilaseră poporului slav căruia i-au dat numele luându-le în schimb limba. Bulgarii de altă parte au venit în Europa abia în secolul al V-lea şi, prin urmare, ţara Făgăraşului n'a putut fi o ţară bulgărească înainte de venirea lor în Europa.

De altfel însuş contele Kemény spune că documentul există numai într'o copie-transsumpt din 1601 în arhiva conventului din Cluj-Mănăştur, unde însă nimeni nu l'a văzut.

* * *

Mai există un document asupra căruia nu s'a oprit până acum critica istorică, — un document care aparţine categoriei întâiu şi ne interesează chiar mai mult decât cele două precedente. Documentul acesta este datat din anul 1484 şi emană dela regele Ungariei Matia. Documentul a fost publicat pentru întâiaşdată de contele Kemény într'o colecţiune de documente, apoi reprodus de acolo în colecţiunea de documente privitoare la istoria Săcuilor editată de Szabo Károly[6]).

In acest document regele Matia spune că nobilii şi Saşii din Transilvania i s'au plâns *„qualiter gens Olachorum in medio eorum constituta... possessiones eorum infestaret, flammis omnia devastaret, horrendumque in modum ipsos nobiles plerosque inter-*

[5]) *Karácsonyi*, în „Századok" anul 1908, p. 42.

[6]) *Tudományos Gyüjtemény*. 1830. Vol. III.
Szabó Károly. Székely Oklevéltár. Vol. I.

ficeret, et licet Olachi nec ad libertatem vocati, nec ad libertatem nati, tamen libertatem contra Regni mandatum vi quasi et facinoribus sibi arrogare audeat". Şi regele Matia dă ordin Voivodului Transilvaniei ca „*Olachos vi eciam armta ad tranquillitatem adigat*".

La fraza jignitoare pentru Români „*Olachi nec ad libertatem vocati, nec ad libertatem nati*" („Valahi nici chemaţi să fie liberi, nici născuţi să fie liberi") atribuite regelui Matia, contele Kemény face o notă: „*Vix crediderim haec Mathiam scripsisse, si Valachus origine fuisse*" („cu greu aş crede ca Matia să fi scris aceste cuvinte, dacă ar fi fost de origine Valah").

Documentul acesta publicat de contele Kemény este un falş. El se găseşte numai în copia contelui Kemény, care niciodată şi nicăiri n'a indicat unde se găseşte originalul al cărui copie o publică.

* * *

Aşa sunt şi celelalte documente pe cari critica istorică ungurească le-a dovedit falşe. Cu drept cuvânt a putut să însoţiască o revistă ungurească („*Turul*", anul 1892) publicarea alor două documente cu nota: „Amândouă documentele ni s'au păstrat în copia contelui Kemény, — prin urmare: *Atenţiune!*"

6. Facsimiluri.

Intr'o diplomă datată din anul 1224, regele Ungariei Andrei al II-lea spune că „oaspeţii germani din Transilvania" („*fideles hospites nostri Theuthonici*") i s'au plâns că sunt în primejdia să fie „despuiaţi de libertatea pe lângă care au fost chemaţi de regele Geysa" („*a sua libertate qua vocati fuerant a piissimo rege Geysa... excidissent*"). Ascultând plângerile lor, regele Andrei le-a acordat o largă autonomie naţională admiţând ca „tot poporul dela Orăştie până la Baraolt... să fie un singur popor sub un singur judecător" („*universus populus incipiens a Waras usque in Boralt cum terra Syculorum terre Sebus et terra Daraus unus sit populus et sub uno judice censeantur*").

Această diplomă este considerată de istoriografia săsească drept „bula de aur" a poporului săsesc din Transilvania („*der goldene Freibrief der Sachsen*").

Diploma aceasta din 1224 a fost publicată pentru întâiaşdată la 1667 de Sasul din Mediaş *Laurentius Töppelt* („*Toppeltinus*").

într'o istorie a Transilvaniei publicată în Franţa, la Lyon („*Lugduni Gallorum 1667*"). După el, diploma a fost reprodusă de aproape toţi istoricii cari au scris despre Transilvania: *Haner* (1694), *Szegedi* (1751), *Pray* (1764), *Benkö* (1778), *Katona* (1779), *Eder* (1792), *Shlözer* (1797), *Fejér* (1829), *Endlicher* (1849), *Schuller* (1851), *Szabó* (1872), *Densuşianu* (1887) *şi Zimmerman* (1892), — ca să nu amintim decât autorii mai cunoscuţi.

Textul cel mai vechiu, textul publicat de *Töppelt*[1]) este un text „corectat". Istoria lui Töppelt urmăria ţinta să dovediască prioritatea elementului săsesc în Transilvania şi crearea unui „drept istoric" săsesc asupra pământului transilvănean. De aceea Töppelt a suprimat din text cuvântul de „*hospites*", scriind numai „*teutonici*"; de aceea a corectat în „*donati*" termenul de „*vocati*"; de aceea a publicat „*cum terra Siculorum terra Sebus*" în loc de „*terre Sebus*"[2]) şi altele cari nu cadrau cu teoria lui. Textele publicate de *Eder (1792)* şi *Schlözer* (1797)[3]) şi mai târziu de *Zimmermann* (1892), sunt texte cari au fost puse la dispoziţiunea autorilor de arhivele săseşti din Sibiu. Ele nu prezintă variantele de text ale lui Töppelt, ci numai (cu excepţia lui Zimmermann), numeroase variante ortografice: „*Theutontci*" în loc de „*Theuthonici*" cum scrie originalul; „*Varas*" în loc de „*Waras*"; „*Boralth*" în loc de „*Boralt*"; „*Siculorum*" în loc de „*Syculorum*"; „*Cibiniensis*" în loc de „*Chibiniensis*" şi altele.

Diploma din 1224 a regelui Andreiu este cel mai important act în între ga istorie a poporului săsesc din Transilvania. Aşa se explică reproducerea şi comentarea diplomei acesteia de un aşa mare număr de istorici. Chiar de acea însă, dat fiind şi multele variante de ortografie şi text, rămâne inexplicabil că diploma aceasta n'a fost niciodată reprodusă de cei interesaţi — în facsi-

---

[1]) *Laurentius Toppeltinus*, Origines et occasus Transylvanorum seu erutae nationes Transylvaniae. Lugduni Gallorum 1667.

[2]) Corectura de text „*cum terra Syculorum terra Sebus*" în loc de „...*terre Sebus*" („*terra*" în singular în loc de „*terre*", care este un genetiv) a rămas neschimbată la cei mai mulţi istorici cari au publicat diploma din 1224. „*cum terra Siculorum terrá Szebus*" publică Fejér, „*cum terra siculorum terra Sebus*", publică Densuşianu şi alţii — toţi geşit.

[3]) *Josephus Carolus Eder*, De Initiis Iuribusque Primaevis Saxonum Transilvanorum Commentatio. Viennae 1892.

A. L. Schlözer, Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Göttingen 1795—1797.

mil. La 1880, Universitatea săsească din Sibiu a publicat în facsimil 27 de documente ce se găsesc în arhivele săseşti şi privesc istoria Saşilor din Transilvania[4]). Intre aceste documente reproduse în facsimil nu este şi diploma din 1224. La 1892, aceaş Universitate săsească a publicat în 3 volume o colecţiune a tuturor documentelor cunoscute cari în mod direct sau indirect interesează istoria Saşilor transilvăneni[5]). Pe 4 planşe se reproduc în facsimil 18 sigiluri săseşti, dar nu se reproduce şi diploma din 1224.

Diploma a fost reprodusă în facsimil pentru întâiaşdată la 1914 de *Ujházy László*[6]) apoi de I. Schiopul la 1934 în studiul său critic al acestei diplome.

Publicarea de către istoriografii saşi numai a textului diplomei şi perseverenţa obstinată de a nu o publica şi în facsimil a avut drept urmare că mulţi dintre cei cari au publicat diploma şi aproape toţi cei ce au citit reproducerile au rămas cu credinţa că diploma din 1224 există în original şi textele publicate sunt copiile textuale a acestui original. Ceace nu este cazul.

Diploma din 1224 nu există în original. Ea există numai într'un transsumpt-atestare din 1317 a regelui Carol Robert. Ea nu există în original şi, înainte de 1317, nici nu se pomeneşte niciodată, nicăiri, de existenţa ei. Aşa fiind, dacă s'ar fi publicat un facsimil al diplomei, nu s'ar fi putut publica decât un facsimil al diplomei din 1317 şi s'ar fi văzut de toţi că nu există o diplomă din 1224 propriu zisă.

Deosebirea capitală în ce priveşte valoarea celor două feluri de transmisiune — original şi copie — este evidentă. De acea la reproducerea unui document trebuie întotdeauna sublinat în mod lămurit felul transmisiunii. Nu ajunge, cum face spre exemplu colecţiunea lui *Zimmermann*, regestul „Regele Andreiu al II-lea stabileşte drepturile şi îndatoririle Germanilor din Transilvania dela Orăştie până la Draos" şi apoi la observaţiuni cu litere minuscule: „Inserat de regele Carol la 1317. Originalul în arhiva din Sibiu". Nu ajunge, pentrucă observaţia aceasta în redactarea ei neclară

[4]) *Photographien von Urkunden aus siebenbürgisch-sächsischen Archiven.* Herausgegeben von dem Archivamt der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. Hermannstadt 1879.

[5]) *Franz Zimmermann und Karl Werner,* Urkundenbuch. Hermannstadt 1892.

[6]) *Ujházy László,* Monumenta historiae Hungaricae diplomatica. Budapest 1914.

poate să inducă în eroare, făcând pe cetitori să creadă că în Arhiva din Sibiu se găsește originalul din 1224 nu cel din 1317.

Comentariile privitoare la vechimea documentelor trebuie să fie mai presus de orice echivoc. La documentul din 1224 observația trebuia să fie: „Diploma nu ni s'a păstrat în original, ci numai într'o atestare din 1317 a regelui Carol. Originalul acestei atestări se găsește în Arhiva din Sibiu".

Colecțiunea lui *Zimmermann* reproduce și alte documente tot atât de puțin lămurit.

La 1204 regele Emeric acordă anumite privilegii lui *Johannes Latinus*. Zimmermann (no. 15) observă: „Inserat de regele Ștefan la 1257. Originalul în Arhiva din Budapesta". La 1206, regele Andreiu al II-lea dăruiește aceluiaș *Latinus* o moșie. Zimmermann (no. 16) observă: „Inserat de regele Ștefan la 1257. Originalul în Arhiva din Budapesta". Observațiunile aceste nu sunt destul de clare și nu acopere întru toate adevărata transmisiune a documentelor în chestiune. La documentul din 1204 trebuie observat: „Nu ni s'a păstrat în original, ci împreună cu un document din 1206 într'o atestare a viceregelui Ștefan din 1257. Originalul atestării etc.". La documentul din 1206: „Nu ni s'a păstrat în original, ci cu un document din 1204 într'o atestare a viceregelui Ștefan. Originalul etc." Pentrucă adevărul este: nu avem înaintea noastră 3 documente separate, ci unul singur: diploma din 1257 a viceregelui Ștefan în care sunt reproduse cele două diplome din 1204 și 1206.

CRONICA NOTARULUI ANONIM AL REGELUI BELA.

III.

Unele dintre obiecţiunile ce se pot ridica contra identificării regelui Bela al cronicei cu regele Bela I sunt în realitate numai interpretări subiective ale textului cronicei, nu fapte concrete pomenite de notar. Sunt numai interpretarea unor opinii exprimate de notarul anonim în mod incidental în cursul povestirii evenimentelor, — reflexiuni inerente stilului.

Să analizăm obiecţiunile mai însemnate.

In capitolul 9, vorbind de locuitorii Panoniei în epoca descălecării, notarul spune că acei locuitori sunt *„sclavi bulgarii et Blachii ac pastores romanorum“* şi precizează că Romanii au numit Panonia „păşunea lor“. La acest loc, notarul anonim mai adaogă opinia că „cu drept cuvânt se spunea că pământul Panoniei ar fi păşunile Romanilor, fiindcă şi acum Romanii pasc din moşiile Ungariei“ (*„et iure terra pannonie pascua romanorum esse dicebatur, nam et modo romani pascuntur de bonis hungarie“*).

Istoricii şi criticii istorici văd în această opinie o aluziune a notarului la o situaţiune specială a Ungariei, la o situaţiune din epoca în care notarul scria. Istoricul ungur *Marczali*, (care vrea să dovediască că regele Bela al notarului este Bela IV), spune că notarul anonim face aluziune la situaţiunea Ungariei dela finele secolului al XIII-lea, când dinastia Angevinilor, sprijinită de Papa, căuta să ajungă pe tronul Ungariei. Şi *Marczali* conclude că, „prin urmare, cronica n'a putut fi scrisă înainte de finele secolului al XIII-lea“[1]).

Alt istoric, *Florianus Mátyás*, sub îngrijirea căruia a apărut marea colecţiune istorică *„Historiae Hungariae Fontes Domestici“*, (şi care vrea să dovediască că regele Bela al cronicei este Bela II) spune în întroducerea la cronica notarului anonim că opinia ex-

[1]) *Marczali*, Ungarns Geschichtsquellen. Berlin 1882. Pag. 99.

primată de notar este o aluziune la situaţiunea Ungariei în 1147, când împăratul Conrad III a pornit într'o nouă cruciadă şi trupele lui trecând prin Ungaria au prădat ţara şi au stors-o de bani, nelăsând neatinsă nici o biserică, nici o mănăstire, — cum povesteşte cronica Vieneză. Şi *Fl. Mátyás* conclude că „prin urmare cronica n'a putut fi scrisă înainte de 1147, ci numai în anul 1147"[2]).

Amândouă identificările sunt numai interpretări subiective, fără vreun temeiu pozitiv. In realitate, opinia exprimată de notarul anonim cu mai multă dreptate s'ar putea interpreta ca o aluziune la situaţiunea Ungariei pe la mijlocul secolului al XI-lea, când după moartea regelui Ştefan cel Sfânt a ajuns pe tronul Ungariei un „străin", Petru, fiul unei surori a lui Ştefan, măritată după Dogele Veneţian Otto Urseolo, care s'a înconjurat cu Italieni şi Germani aduşi în ţară de el şi, în parte, rămaşi în ţară şi după alungarea lui Petru.

Oricum, reflexiunea sau opinia aceasta a notarului anonim este prea vagă, prea lipsită de elemente istorice pozitive, prea generală, — decât să poată servi la fixarea în mod cert şi precis a epocei şi situaţiunii la care notarul a voit să facă aluziune.

O altă obiecţiune priveşte drumul pe care, după spusele notarului, au venit Ungurii în Panonia. Cronicile mai nouă pomenesc şi de un drum prin nordul Transilvaniei, cât timp notarul anonim pomeneşte numai de un drum prin Nordul Ungariei, prin trecătoarea dela Vereczke, pe unde au invadat Tătarii Ungaria în 1241. Prin urmare, conclude *Marczali*[3]), notarul anonim a cunoscut drumul pe unde au venit Tătarii şi dacă a cunoscut acest drum, urmează că el n'a putut să-şi scrie cronica înainte de invaziunea din 1241. Obiecţiunea este lipsită de temeiu. Nu Tătarii au descoperit acel drum prin trecătoarea din Nordul Ungariei. El exista şi înainte şi după notarul anonim (oricând ar fi trăit el) şi a fost întotdeauna drumul care lega Ungaria de Răsărit, — drumul pe care au venit şi înainte şi după 1241 marile invaziuni barbare dinspre Răsărit şi Miazănoapte. De acest drum prin trecătoarea dela Vereczke pomeneşte şi cronica rusească zisă cronica lui Nestor (finele secolului al XI-lea), care descrie trecerea Ungurilor pe lângă Chiev şi prin munţii Galiciei exact aşa cum o descrie şi notarul anonim.

---

[2]) *Historiae Hungariae Fontes Domestici.* Budapest 1881—1885.

[3]) *Marczali*, op. cit. Pag. 97.

O a treia obiecţiune, pe care o ridică tot istoricul *Marczali*[4]), este prietenia şi alianţa cumano-ungară de care pomeneşte notarul anonim. *Marczali* raţionează: „înainte de invaziunea Tătarilor în Ungaria (1241) relaţiunile dintre Unguri şi Cumani au fost întotdeauna duşmănoase“. Numai când, în urma acelei invaziuni Ungaria a acordat adăpost la un mare număr de Cumani — relaţiunile s'au îmbunătăţit în aşa fel încât să se poată vorbi de prietenie între Unguri şi Cumani. Prin urmare, conclude Marczali, notarul anonim şi-a putut scrie cronica numai după invaziunea din 1241, pentrucă înainte nu exista prietenie între Unguri şi Cumani. Obiecţiunea este lipsită de orice temeiu. Prima invaziune a Cumanilor în Ungaria a avut loc la 1069 şi de atunci relaţiunile între cele două popoare au rămas relaţiuni de duşmănie timp de 2 secole. Aceste 2 secole de duşmănie (duşmănie care, de altminteri a continuat şi după primirea Cumanilor în Ungaria, aceşti Cumani răsculându-se la 1280 contra Ungurilor) ar fi împiedecat pe notarul anonim să vorbiască de prietenie şi alianţă între Unguri şi Cumani — dacă şi-ar fi scris cronica după invaziunea din 1069.

In fine, o a patra obiecţiune — tot a lui *Marczali*[5]) — priveşte tendinţa pro-Arpadiană a notarului anonim. Inainte de a intra pe pământul Panoniei, cei şapte duci ai Ungurilor l'au proclamat şef suprem de Almus, tatăl lui Arpad, jurându-i credinţă *„ut quam diu vita duraret tam ipsis quam etiam posteris suis semper ducem haberent de progenie almi ducis“*. (Cap. 6). Apărarea aceasta a dinastiei Arpadiane, proclamarea drepturilor excluziviste la tronul Ungariei a descendenţilor dinastiei Arpadiane, — a fost fără obiect înainte de finele secolului al XIII-lea, spune *Marczali*. La sfârşitul secolului al XIII-lea din dinastia lui Arpad mai trăia numai regele Ladislau (fără copii) şi Andreiu, nepot al regelui Andreiu al II-lea, născut din căsătoria lui Ştefan, fiul postum a lui Andreiu al II-lea, cu o Veneţiană Tomasina Morosini. Asupra tronului Ungariei formulau atunci pretenţiuni alte dinastii, una germană şi cea a Angevinilor. Preocuparea dinastică neexistând înainte de finele secolului al XIII-lea, notarul anonim în mod logic nici n'a putut face propagandă pro-Arpadiană decât la finele secolului al XIII-lea.

Şi această obiecţiune este lipsită de orice temeiu. Către finele secolului al XIII-lea când dinastia Arpadiană se stingea — orice

---

[4]) *Idem, ibidem.* 96.
[5]) *Idem, ibidem.* 97.

propagandă pro-Arpadiană era fără obiect. Dacă nu mai exista nici un descendent direct din dinastia lui Arpad, cum se putea face propagandă pentru această dinastie? Preocuparea pro-Arpadiană a notarului anonim era însă justificată, dimpotrivă, către mijlocul secolului al XI-lea, când — deşi trăiau încă 4 descendenţi direcţi din dinastia lui Arpad, — tronul Ungariei a fost ocupat în două rânduri (1039—1042 şi 1044—1046) de *Petru*, nepot de soră a lui Ştefan cel Sfânt, născut din căsătoria acestei surori cu un Italian, şi pe urmă de regele *Samuil* (*Aba*, 1042—1044), soţul unei alte surori a regelui Ştefan cel Sfânt, — amândoi socotiţi de cronicari drept „străini".

O altă obiecţiune ce se poate ridica contra identificării regelui Bela al cronicei cu regele Bela I rezultă din faptul că notarul anonim vorbeşte de Cumani în epoca descălecării, adică către finele secolului al IX-lea, „cât timp în acea epocă Cumanii erau încă departe undeva dincolo de munţii Uralui"[6]). Obiecţiunea nu este hotărâtoare pentru fixarea epocei în care s'a scris cronica, pentrucă şi toate celelalte cronici pomenesc de *„Cumani"* (sau *„Comani"*) ca de aliaţi ai Ungurilor în epoca descălecării lor în Panonia. Noţiunea etnică de „Cumani" era deja cunoscută în secolele X şi XI la scriitorii bizantini (greci) şi s'ar putea foarte uşor ca primii cronicari, vechile cronici ungureşti pierdute, să fi dat acest nume unui alt popor, Cabarilor spre exemplu, cari erau şi ei turco-tătari ca şi Cumanii.

In epoca descălecării, notarul pomeneşte de o ţară *„Susudal"* ca făcând parte din Rusia, cât timp această ţară a luat fiinţă abia pe la mijlocul secolului al XII-lea[7]). Cronica pomeneşte însă de acest nume *„Susudal"* într'o formă care admite posibilitatea ca numele să fie o interpolare mai recentă şi nu redactarea originală a notarului anonim. In cap. 7 se spune anume că Ungurii au intrat *„in rusciam que Susudal vocatur"*, şi tot acolo *„terram intraverunt ruscie que vocatur Susudal"*, iar în cap. 10 *„duces ruthenorum, scilicet de kyeu et Susudal"*.

In aceaş epocă, notarul anonim pomeneşte şi de două principate ruseşti independente, *Lodomeria* şi *Galicia*. Dar Galicia s'a închegat în principat din mai multe principate mărunte abia pe la mijlocul secolului al XII-lea şi şi-a păstrat independenţa până

---

[6]) *Homán Bálint*, Magyarország Története. Vol. I. P. 398

[7]) *Mangold L.*, A magyarok oknyomozó történelme. B.-pest, 1883. P. 18.

la finele acelui secol. „Notarul anonim pomeneşte prin urmare de o situaţiune care a existat numai în a doua jumătate a secolului al XII-lea" şi, în consecinţă, cronica n'a putut fi scrisă înainte de mijlocul secolului al XII-lea, este o altă obiecţiune a istoricului Pauler Gyula, care crede că notarul anonim a fost notar al regelui Bela al III-lea[8]).

Vorbind de primul rege al Ungariei Ştefan, cronica îl numeşte „*Sfântul*" Ştefan. Aşa în cap. 11 „*longo post tempore sancti regis stephani*"; în cap. 24 „*usque ad tempus sancti regis stephani*"; în cap. 27 „*Sarolt fuit mater sancti regis stephani*"; în cap. 57 la fel. Notarul regelui Bela I nu putea să-l numiască pe Ştefan „*Sfânt*", pentrucă Ştefan a fost declarat „sfânt" abia în anul 1083, în acelaş timp cu fiul său Emeric (mort înaintea tatălui său). Dacă noarul anonim a fost notarul regelui Bela I, el trebuie să-şi fi scris cronica înainte de 1069, pentrucă după 1069 nu putea vorbi de prietenie între Unguri şi Cumani, dar dacă şi-a scris cronica înainte de 1069 nu putea numi pe Ştefan „sfânt" pentrucă „sfânt" a fost declarat numai la 1083.

Aceste sunt anacronismele cele mai isbitoare cari se opun identificării notarului anonim cu notarul regelui Bela I (poate se vor mai putea constata şi altele). Dar această identificare este — abstracţie făcând dela aceste anacronisme, — singura identificare logică şi în concordanţă cu evenimentele la cari face aluziune, cu stilul şi limba în care este scrisă cronica şi cu întreg spiritul ei.

Cum s'ar putea explica aceste contradicţiuni?

Cum am spus dela început, cronica notarului anonim nu ni s'a păstrat în original, ci numai într'o copie făcută pe la 1300 (sau poate şi mai recent). Şi cronica nu ni s'a păstrat în întregime, ci numai într'un fragment care merge cu povestirea evenimentelor până în timpul ducelui Thocsun (947—972), cât timp notarul promite să scrie şi despre evenimente ce s'au petrecut pe la mijlocul secolului al XI-lea („*ut in sequentibus dicetur*").

Examinând acum mai deaproape textul ce ni-a rămas în copie, va trebui să constatăm că acest text nu poate să fie în întregime un text scris de notarul anonim, căruia i se atribuie cronica. In specie capitolele finale (53—57) nu pot fi scrise de acelaş om care a scris capitolele anterioare. Capitolele finale trebuie să fi

[8]) *Pauler Gy.*, Anonymus külföldi vonatkozásai. (In „Századok". 1883. P. 107.).

fost scrise și adăogate la celelalte capitole de altcineva, poate de însuș copistul care n'a avut înaintea sa decât un fragment și a căutat să-l completeze.

Că capitolele finale nu sunt scrise de acelaș om care a scris capitolele dela început (1—52) rezultă în mod neîndoios din comparația între stilul celor două părți.

In prolog, adresându-se prietenului său căruia îi închină lucrarea, notarul spune că va descrie evenimentele „conform cu adevărul și în mod simplu" („*optimum ergo duxi ut vere et simpliciter tibi scriberem*"). Și până la capitolul 53 stilul în care scrie notarul este simplu, sobru, ușor, curgător; limba este ușoară, fără construcțiuni nefirești, fără fraze inutile; preocuparea generală a notarului este obiectivitatea, deși el scrie întotdeauna plin de dragoste pentru țara și poporul său.

Cu capitolul 53 deodată se schimbă și limba și stilul și preocuparea de obiectivitate. In cele 5 capitole finale (53—57) se folosesc peste 100 de cuvinte latinești pe cari nu le găsim o singură dată măcar în cele 52 capitole precedente, ca: *apropiatus, asuetus, attrociter, augmen, baptizare, belvynus, blesus, conscitatio, conturbare, conare, conglebatus* („*incole conglebate*"), *cruentus, coarctatus, decollare, detestabilis, dominator, embola, ergastulum, existimatio, experientia, exterminare, familiarissimus, fremebundus,* („*more leonum in media arma fremebundi ruentes*"), *furibundus* („*furibundi theotonici*"), *gemebundus* („*gemebundo pectore*"), *huiusmodi, inclitus, incomparabilis, lites, moderamine, mox, nefandus, potentissimus, pertinaciter, pertransiens, prestantior, thesaurum, truciditas, victoriosius, unque* și altele multe.

Stilul devine bombastic, confuz, forțat. In cap. 5 spre ex. se vorbește despre Unguri în terminii sobri: „*gens itaque hungarorum fortissima et bellorum laboribus potentissima*" („astfel poporul unguresc foarte viteaz și foarte puternic prin faptele sale de războiu"); în prolog: „*felix ergo hungaria cui sunt dona data varia*" („ferice deci Ungaria, căreia îi sunt date daruri felurite"). In capitolul 55 urmează apoi deodată o schimbare radicală: „*Felix igitur hungarorum embola multa periculorum experientia tam securior et exercitatior de ipsa continua exercitatione preliorum viribus et potestate prestantior*". („Fericită deci această expediție a Ungurilor prin experiența câștigată în primejdii mai sigură și mai deprinsă, prin exercițiul necontenit al luptelor mai superioară în forță și puteri"), ceace e greoiu, confuz, nefiresc. In cap. 52 se

vorbeşte despre moartea lui Arpad: *„anno dominice incarnationis 907 dux arpad migravit de hoc seculo“*. In cap. 57 despre moartea lui Zoltan: *„dux zulta III-o anno regni filii sui de ergastulo corporis viam universe carnis egressus est“* („în anul 907 dela întruparea Domnului ducele Arpad a părăsit această lume“, — „ducele Zoltan în anul al III-lea al domniei fiului său a piecat din temniţa trupului pe calea cărnii universale“).

In tot cursul celor 52 capitole dela început, notarul nu-şi permite nici o indecenţă fie cât de nevinovată. In cap. 53 se introduce o anecdată care nu-şi are locul aici nici în altă parte. Povesteşte anume că un comite german se urcase într'o noapte pe un zid ca să-şi „goliască burta“ şi a fost rănit de săgeata unui ungur în timp ce-şi făcea treaba (*„eodem tempore stephanus frater waldonis comitis, cum in secessu residens super murum castri in nocturnis horis alvum purgare vellet, tunc a quodam hungaro per fenestram cubiculi sui sagitte ictu graviter vulneratur“*).

In acelaş capitol 53 se dă o descriere a ducelui „Zulta“, fiul lui Arpad. *„Et successit ei filius suus zulta similis patri moribus, dissimilis natura. Fuit enim dux zulta parum blesus et candidus, capillo molli et flavo, statura mediocri, dux bellicosus, animo fortis, sed in civibus clemens, voce suavi, sed cupidus imperii...“*. Descrierea aceasta este refăcută după o descriere a lui Darius Phrigius: *„Deiphobum et Helenam similes patri, dissimiles natura Hectorem bloesum, candidum, animo magnum, civibus clementem. Alexandrum capillo molli et flavo, voce suavi, cupidum imperii Cassandram mediocri statura...“*[9]). Aşa nu imprumută notarul anonim. Când împrumută, el împrumută numai fapte, dar nu plagiază caracterizări.

Până la capitolele finale, notarul continuă să facă legătură între trecut şi prezent (*„usque ad hodiernum diem“*, *„usque nunc“* etc.). Dela cap. 53 înainte nu mai pomeneşte de prezent o singură dată.

In cursul povestirii evenimentelor notarul face dese digresiuni, pomenind cu anticipaţie de evenimente posterioare epocii despre care scrie. Tot deatâteaori însă subliniază digresiunea, se opreşte şi adaogă că revine la firul istoriei întrerupte. Aşa în cap. 1 pomenind de cucerirea Panoniei de către Atila, face o digre-

---

[9]) *Danielis Cornidessii*, Vindiciae Anonymi Belae regis notarii. Budae 1802.

siune în legătură cu cetatea veche a lui Atila, apoi se întrerupe: „Dar destul. Să revenim la firul istoriei" („*Quid plura? Iter hystorie teneamus*"). In cap. 3 pomenind de numele Ungurilor („*Hunguari*") face etimologia numelui şi se întrerupe din nou „*quid plura? His omnibus ommissis redeamus ad propositum opus iterque hystorie teneamus*". In cap. 6 începe să pomeniască de descendenţii primilor duci ai Ungurilor, pentru a se întrerupe şi acum „*Quid plura? Iter hystorie teneamus*". La fel în cap. 25, 44 şi 50.

Digresiuni face cronica şi în capitolele 53—57, dar niciodată nu mai dăm de întreruperea logică din capitolele precedente „*Quid plura? Iter...*" şi în consecinţă povestirea devine confuză, fără legătură logică. Aşa în cap. 55, ca să dăm un exemplu, se povesteşte de luptele Ungurilor cu Teutonii şi moartea eroilor „*lelu et bulsuu*", spunându-se că din cauza morţii lor Ungurii au devenit duşmani ai Teutonilor şi că Ungurii nu vor uita să le dee Teutonilor răsplata meritată. Apoi fără orice legătură se adaogă că ducelui „Zulta" i s'a născut un fiu: „*...quolibet modo possent eis vicem reddere non tacerent. Sed divina gratia adiuvante dux zulta genuit filium quem nominavit Thocsun*". Dacă acelaş om ar fi scris şi acest capitol care a scris cele precedente, el ar fi făcut întreruperea obişnuită: „*Quid plura? Iter hystorie teneamus. Divina gratia...*" etc.

S'ar mai putea găsi şi alte deosebiri de stil şi de limbă între cele două părţi ale cronicei, dacă ar fi nevoie. Cele arătate până acum dovedesc însă în deajuns că capitolele finale nu sunt scrise de cel care a scris capitolele 1—52.

* * *

Care este concluzia analizelor de până acum?

Cronica notarului anonim a fost scrisă de un notar al regelui Bela I, adică pe la 1069. Toate anacronismele şi incongruenţele ce se opun în aparenţă sau în realitate acestei identificări a regelui Bela al cronicei cu Bela I pot fi atribuite copistului (sau unui alt scriitor) care a adăogat capitolele finale şi căutând să facă cronica mai înţeleasă de contimporani a înlocuit anumite cuvinte şi termeni vechi, cari nu mai circulau în timpul său, cu cuvinte şi termeni noui cari circulau, dar cari într'un text din secolele X—XI sunt anacronisme.

PUNERI LA PUNCT.

Prepozitura dela Sibiu [1]).

Din faptul că la sfârşitul secolului al XII-lea şi începutul secolului al XIII-lea documentele pomenesc de un protopopiat al Germanilor din Transilvania şi de un protopop al Sibiului şi că în aceaş epocă unii dintre cancelarii ţării ungureşti aveau şi titlul de protopopi ai Sibiului, adică ai acestui protopopiat, — istoriografia a tras concluziunea că elementul german din Transilvania, adică Saşii — cum li se va zice mai târziu — aveau o organizaţiune aşezată pe temeiuri solide încă la începutul secolului al XIII-lea şi că încă pe atunci protopopul dela Sibiu era „om mare", dacă a putut să ajungă cancelar al ţării într'o vreme când Ungaria avea atâţia episcopi şi alţi protopopi cu nume.

Este curios cum s'a menţinut acst argument în tot cursul secolelor din urmă. Pentru întâiaşdată îl invocase în mod stăruitor *Gustav Seivert* într'un studiu istoric privitor la Sibiu. El spunea acolo că „faptul că deşi Ungaria avea numeroşi episcopi totuş prepoziţii dela Sibiu erau numiţi cancelari, îndreptăţeşte concluziunea că coloniştii saşi din Transilvania aveau o mare importanţă şi îndrăptăţeşte chiar concluziunea că aceşti prepoziţi erau un fel de reprezentanţi ai acestor colonii"[2]). *Fr. Teutsch* a reluat mai

---

[1]) Punerea aceasta la punct a mai fost publicată în studiul: „Diploma Andreiană din 1224 şi alte documente falşe sau falş interpretate", (Cluj, 1934), dar am crezut totuşi că este bine să-l mai publicăm, amplificat, şi în revistă.

[2]) *Gustav Seivert*, Die Stadt Hermannstadt, Hermannstadt 1859. „Diese hohe Stellung, welche die Hermanstäter Pröpste, ungeachtet der zahlreichen Bischöfe Ungarns, einnahmen, lässt uns wohl mit Recht einen Schluss auf die hohe Wichtigkeit der deutschen Kolonie in Siebenbürgen machen und man wird versucht darin eine Art Repräsentanz dieser Kolonie zu vermuthen. Leider haben wir ausser den Namen und Aemtern der Pröpste von ihnen weiter keine Nachricht, und nur dass sie lebten wissen wir, wie sie aber lebten und wirkten, ist uns zur Zeit unbekant".

târziu teza despre importanța prepoziturii, căutând și o explicațiune pentru faptul că nici unul dintre acești prepoziți n'a fost vreodată la Sibiu, — și găsindu-l în chiar importanța funcțiunii de cancelar pe care prepozitul era chemat s'o îndeplinească[3]).

Și pe urma lor au acceptat această interpretare și unii dintre istoricii români.

Interpretarea aceasta presumpțioasă n'are nici un temeiu. Nici protopopul dela Sibiu, nici protopopiatul lui n'au avut în secolul al XIII-lea o importanță deosebită. Și niciodată nici un protopop al Sibiului n'a fost numit cancelar al țării.

Altceva spun documentele.

Pentru întâiașdată se vorbește de o *„prepositura"* a Germanilor din Transilvania într'o bulă papală din 20 Decemvrie 1191 (Zim. no. 1), prin care Papa Celestinus adresându-se Arhiepiscopului din Strigoniu îi confirmă privilegiul de a încorona numai el regii Ungariei. Papa îi aduce în acelaș timp la cunoștință că regele Bela a aprobat înființarea unui protopopiat al Teutonilor din Transilvania și că acest protopopiat are să se bucure de aceleași drepturi ca și celelalte protopopiate libere. De acea Papa și dă ordin ca noul protopopiat să fie trecut în registrele papale. (*„Cum autem ecclesia Theotonicorum Ultrasilvanorum in preposituram sit liberam constituta et eisdem, quibus et alie preposituere exempte, libertatis insignibus redimita..."*)[4]).

Originalul acestei bule papale se găsește în Arhiva Arhiepiscopiei din Strigoniu. (Ea este cel mai vechiu document în care se face pomenire de existența unor coloniști germani în Transilvania).

O altă bulă, din 15 Iunie 1198 (Zim. no. 4) ne spune și în ce parte a Transilvaniei se găsia acel protopopiat. In această bulă anume, noul Papa Inocențiu al III-lea confirmă, la cererea Episcopului Transilvaniei, o hotărâre dată de Legatul Papal *Gregorius de sancto Apostolo* într'un conflict ivit în jurul zecimilor între protopopul dela Sibiu și episcopul Transilvaniei. In hotărârea acea (care nu este datată și ni s'a păstrat numai în transsumptul

---

[3]) *Fr. Teutsch*, Kirchengeschichte. Hermannstadt 1921. „Die Pröpstei war eine königliche vom König gestiftet, durch Schenkungen.... reich, der Propst unter den Prälaten angesehen, mehr als ein Kanzler des Königs, demnach kaum viel oder jemals in Hermannstadt anwesend".

Fr. Teutsch, Geschichte. Hermannstadt 1926. P. 37. „Die Pröpste von Hermannstadt, welche häufig Kanzler der Könige waren...".

[4]) Documentele sunt citate din: *Zimmermann-Werner*, Urkundenbuch.

din bula dela 1198) se spune despre acea „*prepositura Ultrasilvana*" înfiinţată de regele Bela că este un protopopiat al Sibiului, având ca protopop pe un oarecare P. („*P. prepositus Cipiniensis*").

Acest P. este primul protopop al Sibiului de care se pomeneşte în documente. Nici nu este pomenit decât în acest document.

Cu începerea anului 1199 demnitatea de protopop al Sibiului este trecută între atribuţiunile cancelarilor regilor Ungariei. La 1199, într'un document eşit din cancelaria regelui Emeric, se spune anume că documentul este dat de „*Desiderius aule regie cancellarius et prepositus de Zebyn*" (Zim. no. 7). Şi în anii următori cancelar este acelaş *Desiderius*, având şi mai departe calitatea de protopop al Sibiului. Numai ortografia numelui Sibiu variază: *Scibin* (1200), *Scybin* (1201), *Scybiniensis, Zibiniensis prepositus, Scybin* (în 3 documente din 1201), *Scybiniensis prepositus* (1202).

Nu toate aceste documente sunt originale. Unele sunt numai atestate dintr'o epocă mult mai nouă. Cele cari sunt originale dau numele Sibiului în formele: *Scybin, Scybiniensis, Scybin* şi *Scybiniensis*. La Zimmermann în unul dintre documentele originale din 1201 (no. 9) numele Sibiul are forma de „*prepositus de Scybin*". Criticul istoric *Szentpétery*[5]), care a văzut originalul, reproduce numele în forma „*Sybin*". Documentul din 1199 care dă numele drept „*Zebyn*" există numai într'o atestare din 1315.

Un alt cancelar, *magister Thomas*, are în anul 1212 în mai multe acte eşite din cancelaria sa şi titlul de „*Scibiniensis et Besprimiensis prepositus*". In două documente ortografia este „*Cybiensis et Vesprimiensis prepositus*". Nici unul dintre aceste documente nu ni s'a păstrat în original.

Din această calitate de protopopi ai Sibiului pe care au avut-o la un moment dat cei doi cancelari *Desiderius* şi *Thomas* nu se poate însă trage concluziunea că protopopiatul dela Sibiu a avut o deosebită importanţă la sfârşitul secolului al XII-lea şi începutul celui de al XIII-lea, — pentrucă nu protopopul dela Sibiu era numit cancelar, ci cancelarul era numit protopop. Atât *Desiderius* cât şi *Thomas* erau deja cancelari când au primit demnitatea de protopopi ai Sibiului. *Desideriu* n'a avut la începutul carierii sale de cancelar nici o demnitate ecleziastică. La începutul anului 1199 este încă numai „*Desiderius aule regie cancellarius*". Numai mai târziu este şi „*prepositus de Scybin*". *Thomas* a fost vicecancelar

[5]) *Szentpétery Imre*, Az àrpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest, 1923—1930. No. 195.

şi apoi cancelar al regelui Andreiu al II-lea dela 1209 până la 1217. La început nici el n'a avut nicio demnitate ecleziastică. La 1210 este apoi *„prepositus Vesprimiensis"*, la 1212 *„prepositus Cybiniensis et Vesprimiensis"*. Incă în acel an 1212 este numit *„prepositus Albensis"*, păstrând, alături de demnitatea de cancelar, numai această demnitate ecleziastică de *„prepositus Albensis"* până în anul 1217, când ajunge episcop de Agria şi încetează de a mai fi şi cancelar.

Este clar de tot că nu *„Desiderius prepositus de Scybin"* şi nici *„Thomas prepositus Cybiniensis"* au fost chemaţi de regii Ungariei să fie cancelari ai ţării, ci cancelarii *Desiderius* şi *Thomas* au primt dela regii Ungariei protopopiatul dela Sibiu (şi alte sau numai alte demnităţi bisericeşti), pentrucă în acea vreme înalţii demnitari ai ţării nu aveau pe urma diregătoriei lor nici un venit şi regii erau nevoiţi să le asigure cancelarilor (şi altor demnitari) venituri dându-le demnităţi ecleziastice. Această împrejurare explică şi de ce nu se ştie de nici un protopop care în cursul secolului al XIII-lea să-şi fi avut reşedinţa la Sibiu. In realitate protopopii aceştia nu erau administratori ai protopopiatului Sibiului, ci numai uzufructuarii veniturilor împreunate cu acel protopopiat.

Aceste venituri de altminteri nu li s'au dat întotdeauna numai cancelarilor. Aşa la 1230 protopop al Sibiului este un canonic al capitlului din Strigoniu: *„Florentinus prepositus Scibiniensis... noster concanonicus"*, spun prepozitul şi capitlul din Strigoniu (Zimm. no. 527). Acest *Florentinus* va fi probabil acel *„quondam Florentinus Scibiniensis prepositus"*, de care pomeneşte o bulă din 1235 (Zimm. 73). De obiceiu însă protopopiatul şi veniturile lui se dădeau şi mai târziu cancelarilor şi apoi vicecancelarilor. Un document din 1234 (Zimm. no. 70) al regelui Andreiu al II-lea pomeneşte de un *„magister Nicolaus prepositus Scibiniensis aule regie cancellarius"* (*„Cancellarius"* este probabil o greşală de condeiu în loc de *„vicecancellarius"*, pentrucă în anul 1234 cancelar era Ugrinus — dela 1230—1235 — Arhiepiscop de Kalocsa). De un *„magister Nicolaus prepositus Cybiniensis aule regie vice-cancellarius"* se pomeneşte într'un document din 1241 al regelui Bela (Zimm. 77). Acest *Nicolaus* este probabil acel *„Nicolaus prepositus Cybiniensis"* care, după cum povesteşte Rogerius, a murit în lupta dela Sajo contra Tătarilor cu prilejul invaziunii lor din 1241.

Despre nici unul dintre aceştia nu se ştie însă să fi avut vreodată reşedinţa la Sibiu. Ei erau — repetăm — numai deţinători ai veniturilor protopopiatului.

TOPONIMIE, ISTORIE ŞI TOPOGRAFIE.

6. Rusciori.

In judeţul Sibiu avem două localităţi ale căror nume au dat, în trecut, prilej la multe şi interesante controverse istorice: *Ruşi* (nemţ. *Reussen*, ung. *Rüsz*) şi *Rusciori* (nemţ. *Reussdörfel*, ung. *Rosz-Csür*). Azi etimologiştii, şi români şi germani, sunt de acord în a vedea în elementul toponimic „rus" al celor două nume o indicaţiune etnică, o aluziune la poporul rusesc (rutean). Numai dl I. Barbulescu[1]) mai contestă această etimologie, profesând opinia separată că „numele de Rus din ţinuturile Transilvaniei, în deosebi unde sunt vechi colonii de Saşi, poate fi mai curând un derivat (sub forma *rus* şi *reuss* spre ex. în *Reussbach*) din participiul *runs* luat ca substantiv al verbului vechiu german *rinnen*, care înseamnă: curgere, izvor, râu, patul râului; în limba Alemanilor acest cuvânt suna chiar *rus, russe, ruese*". Dl Barbulescu adoptă astfel fără rezerve etimologia lui J. Wolff de acum's 50 de ani[2]). Documentele citate în altă parte a revistei cum şi numele *Reussen* şi *Reuss-dörfel*, arată însă că etimologia Wolff-Barbulescu este greşită şi că Ruşi şi Rus din Rusciori înseamnă rus, rusesc.

In ce priveşte partea a doua a numelui Rusciori, anume sufixul *-ciori*, unanimitatea etimologiştilor încetează. Etimologistul Kisch[3]) vede în acest sufix un element toponimic derivat dintr'un verb românesc „a ciurui", „rieseln", din care s'a format şi substantivul „ciuroi", „Quelle" (izvor). Dl Kisch consideră anume acest nume drept o „onomatopee" („Geräuschnamen"). Echivalentul nemţesc al românescului „*Rusciori*" ar fi „*Rauschenbach*" („părău care face sgomot"), „*Rauschenbach*" a fost la origine numele râului (pentrucă numai un râu „ciuruie") şi dela râu şi-a

---

1) *Arhiva*, anul 1913, No. 2.

2) *J. Wolff*, Die deutschen Ortsnamen in Siebenbürgen. Mühlbach 1879.

3) *G. Kisch*, Siebenbürgen im Lichte s. Spr. Pag. 49.

luat apoi numele şi satul, „pentrucă localităţile îşi iau numele de la râurile pe lângă cari sunt aşezate şi nu invers".

Etimologia dlui Kisch este absolut greşită. Regula generală pe care o invocă, anume că „localităţile îşi iau numele dela râuri şi nu invers", nu are valoare pentru toate cazurile. Nu are valoare în deosebi pentru râurile mici, mărunte, cari nu deservesc un ţinut mai întins. In toponomia românească cele mai multe râuri locale (întrebuinţăm acest termen în sensul de „râul unui singur sat") nici n'au nume, ci se chiamă cu apelativul vag de *râu, părău,* sau şi mai des *vale.* Numai mai târziu s'a adăogat la apelativ şi numele satului pe lângă sau prin care curge apa: *Valea Abrudului, Valea Albacului, Valea Săliştii* etc.

Sufixul *-ciori* din Rusciori nu poate să fie în nici un caz un derivat al verbului „a ciurui", pentrucă verbul acesta ar fi trebuit să dee şi în alte cazuri nume de râuri şi ar trebui să avem şi în altă parte un râu cu numele Ciur, Ciuroi, Ciori sau măcar o formă similară. Dar nu avem nicăiri şi Rusciori rămâne singurul exemplu. Dar *-ciori* din Rusciori nu poate să fie un derivat al verbului a ciurui nici pentrucă în româneşte numele nu ar putea să existe decât în forma *Ciori-rusesc* sau *Ciori-rus,* niciodată însă în forma *Rus-Ciori,* dat fiind că în toponimia românească la un nume românesc epitetul se adaogă şi nu se pune niciodată în frunte. Numele toponimice româneşti în cari epitetele precedează, nu sunt la originea lor nume româneşti, ci asimilări de nume străine, spre ex. *Spătac,* care este asimilarea lui *Szàsz-Patak* şi *Sasdaia,* care este asimilarea lui *Szász-Dálya.*

Etimologia numelui Rusciori nu este greu de găsit. Sufixul *-ciori* (la feminin *-cioară*) este un sufix românesc diminutiv foarte uzitat, cum ne arată exemplele: casă-căscioară, masă-măscioară, uşă-uşcioră: Apoi: nas-născior, os-oscior, gras-grăscior, şi pe urmă: târg-târgşor (şi târguşor) şi altele. Ca nume toponimic mai avem şi *Criscior* (în judeţul Hunedorii), pe care şi dl Kisch îl declară diminutiv „der kleine Goldfluss" („râuleţul de aur")[4]) şi mai avem *Criştior* (în jud. Bihor).

Că Rusciori este un diminutiv alui Ruşi ni-o dovedeşte în mod evident şi numele nemţesc al celor două sate. Satul mai mare şi mai vechiu *Ruşi* (1121 loc.) este numit *Reussen,* adică Ruşii (*Reussen* fiind forma veche germană pentru *Russen*), iar satul

[4]) *Idem, ibidem.* Pag. 83.

mai mic *Rusciori* (722 loc.) este numit *Reuss-dörfel*, adică „Ruşii-sătuleț" (*-dörfel* fiind un diminutiv alui *Dorf*, sat).

Sufixul toponimic german de *-dörfel* este în acelaş timp o dovadă că numele german a fost format pe baza numelui românesc şi nu cel românesc pe baza celui german.

Avem anume în toponimia Transilvaniei un însemnat număr de nume de localităţi cari în echivalentele lor nemţeşti au sufixul toponimic *-dorf* (sat). Aşa în judeţul Sibiu avem: *Deal*, nemţeşte Dallendorf; *Vale*, nemţ. Grabendorf; *Sălişte*, n. Grossdorf; *Poplaca*, n. Gunzendorf; *Cornăţel*, n. Harbachdorf; *Boiţa*, n. Ochsendorf; *Cacova*, n. Krebsdorf; *Mag*, n. Schardörfel; — în jud. Făgăraş avem: *Rucăr*, n. Rukendorf; *Ţânţari*, n. Schnackendorf; — în jud. Hunedoara: *Balomir*, n. Bellendorf; *Sereca*, n. Elsterdorf; *Geoagiu*, n. Gergersdorf; *Beriu*, n. Lammdorf; — în jud. Târnava-mică: *Lunca*, n. *Langendorf*; — în jud. Alba: *Broşteni*, n. Kradendorf; *Tău*, n. Wayersdorf; — în jud. Mureş: *Idicel*, n. Eidischdorf; — în jud. Năsăud: *Buduş*, n. Bodesdorf şi altele multe.

Avem în acelaş timp un număr însemnat de nume de localităţi cari şi în româneşte au acest sufix de *-dorf*. Aşa în jud. Târnava-mare: *Apuşdorf* n. Abtsdorf; *Bundorf* n. Bodendorf; *Hendorf* n. Hendorf; *Metişdorf*, n. Metischdorf; *Meşindorf*, n. Meschendorf; — în jud. Târnava-mică: *Hundorf*, n. Hohendorf; — în jud. Năsăud: *Aldorf*, n. Wallendorf şi altele multe.

Punând faţă în faţă aceste două categorii de nume şi examinând caracterul etnic al satelor pe cari le reprezintă aceste nume, vom constata că satele aparţinând categoriei dinâiu sunt sate curat româneşti sau cu o infimă minoritate neromânească[5]), iar satele din categoria a doua sunt sate nemţeşti cu mici minorităţi româneşti.

Cele din categoria întâie au anume: *Deal* locuitori 1088, toţi Români; *Vale* loc. 1067, toţi Rom.; *Sălişte* 3572, Rom. 3240; *Poplaca* 2515, toţi Rom.; *Cornăţel* 684, Rom. 635; *Boiţa* 1586, Rom. 1469; *Cacova* 696, toţi Rom.; *Mag* 626 toţi Rom.; *Rucăr* 673, toţi Rom.; *Geoagiu* 1091, Rom. 964; *Beriu* 676, Rom. 674; *Lunca* 521,

[5]) De cele mai multe ori şi această minoritate formată numai din cârciumar, notar, pădurar, etc., veniţi sau trimişi din altă parte.

Rom. 510; *Broşteni* 662, Rom. 647; *Tău* 889, Rom. 876; *Idicel* 1532, Rom. 1504; *Buduş* 860, Rom. 716[6]).

Satele din categoria a doua: *Apuşdorf* loc. 622, Rom. 139; (ceilalţi Nemţi, Saşi); *Bundorf* 1018, Rom. 400, ceilalţi N.; *Hendorf* 1066, Rom. 530, ceilalţi N.; *Metişdorf* 656, Rom. 136, ceilalţi N.; *Meşindorf* 799, Rom. 271, ceilalţi N.; *Hundorf* 829, Rom. 583, ceilalţi N.; *Aldorf* 629, Rom. 98, ceilalţi N.

Constatăm aşadară că toponimia românească nu traduce numele satelor nemţeşti ci le primeşte nechimbate (*Hendorf, Metişdorf*), sau le asimilează potrivit firii limbii româneşti (*Apuşdorf, Meşindorf*). Toponimia nemţească, din contra, adaogă la numele satelor româneşti sufixul toponimic *-dorf* traducând radicalul (*Vale:* Graben plus -dorf), sau asimilându-l (*Deal:* Dallen plus -dorf). Iar de aci se desprinde drept concluziune finală regula toponomică: numele românesc al unui sat neurmat de sufixul toponimic *-dorf* este mai vechiu decât numele nemţesc al acelui sat format cu ajutorul sufixului *-dorf*[7]).

Aşa fiind, numele nemţesc de *Reussdörfel* pentru Rusciori dovedeşte prin sufixul său toponimic *-dörfel* că este mai nou decât Rusciori şi nu este decât traducerea lui nemţească.

---

[6]) Minorităţile aceste neromâneşti sunt în cele mai multe cazuri de dată foarte recentă. Aşa spre ex. o revistă germană din Sibiu ((„Transilvania, Wochenshrift für siebenbürgische Landeskunde....")), a publicat în anul 1861 următoarele date statistice ale unui recensământ oficial făcut în anul 1857: *Deal* 975 Rom., *Vale* 1750 Rom.; 1 German, 10 Unguri; *Sălişte* 5139 Rom., 12 Germani, 7Unguri; *Poplaca* 2287 Rom.; *Boiţa* 1507 Rom., 67 Germ., 5 Ung.; *Cacova* 1186 Rom., 1 Germ.; *Răşinari* 6012 Rom.; *Ţânţari* 1951 Rom., 4 Ung.; *Balomir* 1144 Rom.; *Seraca* 371 Rom., 1 Germ., 7 Ung.; *Beriu* 737 Rom., 4 Ung., etc.

[7]) Şi de aci urmează, spre ex. în mod logic că numele satului *Ighiu* din jud. Alba, n'a putut fi la începutul secolului al XIII-lea un nume nemţesc „*Crapundorph*", pentrucă acesta s'ar fi transmis în toponimia românească neschimbat. Regula toponimică de mai sus coroborează concluziunea (la care s'a ajuns în baza unor motive de alt ordin), că este falş documentul din 1206 (păstrat într'un transsumpt defectuos dela sfârşitul secolului al XIII-lea sau începutul secolului al XIV-ea, documentul este nedatat), în care pentru întâiaşidată se vorbeşte de „*primi hospites Saxones videlicet de Karako et de Crapundorph*". (Vezi mai pe larg: *Iosif Schiopul*, Diploma Andreiană.... Cluj, 1934. Pag. 114).

7. Osoiul.

Pornind pe calea — plină de rătăciri — de a fixa în prealabil anumite noţiuni toponimice (ca: apă, munte, piatră şi a.) şi a căuta pe urmă în dicţionarele geografice exemple pentru ilustrarea practică a acestor noţiuni, dl Kisch se opreşte în treacăt între altele la noţiunea abstractă „umbră“ şi caută exemple practice. Negăsind exemple în toponimia Transilvaniei, citează un exemplu din studiul toponimic privitor la vechiul Regat al dlui *Iorgu Iordan:* „nume românesc de munte *Osoiul* (Iordan 38) din slav. *osoje* Schattenort“ (loc umbros), — fără să ne dee vreo precizare în ce priveşte situaţiunea geografică a acestui munte[8]). Dl Iordan însuş îl dă însă ca nume toponimic în judeţele Bacău, Fălciu, Iaşi, Neamţ şi Suceava.

Numele toponimic *Osoiu* este un nume destul de frecvent mai ales în judeţele din nordul Moldovei şi Bucovinei. In judeţele *Iaşi* şi *Suceava* avem mai multe sate, în judeţele *Bacău, Neamţu* şi *Suceava* avem şi mai multe dealuri cu acest nume. Avem şi în Transilvania un sat cu numele *Osoiul* (jud. *Someş*) şi avem şi două dealuri (jud. *Hunedoara* şi *Sălaj*) şi avem în fine două râuri cu acelaş nume de *Osoiu* (jud. *Someş* şi *Sălaj*).

Pentru a interpreta numele acesta de *Osoiu* nu este însă suficient să procedăm ca dl Iordan sau dl Kisch (şi ca dl Weigand[9]): să consultăm dicţionarul bulgăresc şi să ne mulţumim cu ce vom găsi acolo: „*osoie, osoia, osoica,* schattiger Ort (loc umbros), exposé au nord (expus nordului)“. Nu-i suficient pentrucă la orice etimologie toponimică pe lângă justificarea lexicală mai este necesară şi justificarea materială. Cum a ajuns un sat, un părău, un munte (în jud. Sălajului muntele se numeşte „*Osoiul Tălharilor*“) să-şi ia numele dela un fenomen trecător cum este umbra?

Căutăm să găsim noi această justificare, dar n'o găsim. Un loc este „umbros“ numai când alte locuri sunt însorite. „Umbră“ avem numai când este soare, pentrucă când nu este soare — toate locurile sunt umbroase. „Umbră“, „umbros“ nu este o notă caracteristică a unei regiuni. „Umbră” se găseşte la munte cam pretutindeni când este soare, dar numai atunci.

„Umbră“ (în orice fel al ei) neputând servi să distingă un loc de altul, un sat de altul, un munte de altul, noţiunea aceasta n'a

[8]) *G. Kisch,* Siebenbürgen im Lichte d. Sp., p. 77.

[9]) *G.Weigand,* Balkan-Archiv I. 35. „Osoi, Schattenort“.

putut să fie nici la originea numelor de locuri desenate prin *Osoiu = umbră.*

Dar atunci care este etimologia acestor nume toponimice?

Apelativul slav *osoie* are pe lângă înțelesul de „loc umbros" și „expus nordului" și un al treilea înțeles, cel de *„foret de hetres"* pădure de fag. De ce s'o fi oprit dl *Iordan*, care înregistrează și acest înțeles al apelativului[10]), numai la cele două înțelesuri dela început, nu știm. Știm însă că nu poate să încapă nici o îndoială că numai înțelesul de „pădure de fag" poate să explice în mod logic toate numirile toponimice *„Osoiul":* dealul este pădurea de fag de pe deal, care s'a confundat cu pădurea însăș (*„Osoiul Tălharilor"* ca nume de munte este pădurea de fag unde umblau pe vremuri tălhari), iar satul este satul de lângă sau de subt pădurea de fag.

Acest *osoie* cu înțelesul de fag va fi fost un fag special, un fag mai rar, — pentrucă fag în general în toate limbile slave se chiamă la fel: *byc* în limba veche slavă și rusească; *bic* în limba bulgară, sârbească, cehă și polonă. Va fi fost un fag special care creștea probabil mai ales în locuri fără mult soare, în locuri „umbroase" („expuse nordului"), un fag special care a pierit cu timpul, pierind cu el și înțelesul original de „pădure de fag" al cuvântului.

---

[10]) *J. Jordan*, Rum. Toponomastik P. 251.

La pag. 41 dl. Jordan dă o greșită interpretare și termenilor din toponimie românească de *„de jos"*, *„din vale"*, *„de sus"*, *„din deal"*, — afirmând că „din sus" și „din deal" indică *nordul*, iar „din jos" și „din vale" *sudul.*

CĂRŢI ŞI REVISTE.

C. Göllner, Participarea emisarilor M. Popescu şi Salis la revoluţia lui Horia. Cluj, 1936.

In legătură cu inaugurarea, la Alba Iulia, a monumentului lui Horia, trebue să ne oprim asupra unui studiu, ceva mai vechiu, publicat anul trecut în *„Anuarul VI al Institutului de Istorie Naţională“* (Cluj 1936) sub titlul din fruntea acestor rânduri.

Inregistrând „informaţiile nesigure din broşurile contimporane amintind pe Salis ca conducător al Românilor răsculaţi“, dl Göllner crede că poate afirma că acele informaţiuni „sunt confirmate printr'un raport al Generalului Koppenzoller dela 16 Noemvrie către Comandamentul General Ungar atestând alături de Horia pe Salis şi Popescu ca fiind conducători ai ţăranilor răsculaţi“. Raportul Gen. Koppenzoller spune textual: „conducători ai răsculaţilor se spune că ar fi un oarecare iobag dela Zlatna *Hore,* un *Salis* cert şi un om necunoscut, care se serveşte de diferite uniforme, cu numele *Popersky*“ („...ein gewisser Zalathnaer Unterthan Hore, sicherer Salis und unbekannter Mensch... Namens Popersky...“). Făcând această afirmaţie privitoare la prezenţa celor doi străini, dl Göllner subliniază că „raportul Gen. Koppenzoller este singurul izvor care confirmă prezenţa lui Salis şi Popescu între Românii răsculaţi“. Cum însă un raport al comandamentului militar unguresc semnalează prezenţa lui Popescu la Pesta în ziua de 2 Noemvrie (de Salis nu se pomeneşte în raport) şi la 17 Noemvrie la Zalău, dl Göllner acceptă totuş acest raport drept dovadă şi-i identifică pe străinii misterioşi de cari au pomenit unii martori audiaţi în procesul lui Horia — cu aceşti Salis şi Popescu.

Dl Göllner caută să explice şi prezenţa lor între răsculaţi. Numele lor nu erau necunoscute Curţii din Viena. Amândoi treceau drept „exponenţi ai cercurilor politice ruseşti“ şi căutau, unul — Salis — să îndemne ţărănimea să emigreze în Rusia, celalt — Popescu — să recruteze ofiţeri pentru armata rusească. Anume, „După pacea dela Hubertusburg (N. R. 1763, care pune capăt războiului de 7 ani dintre Austria şi Prusia), statele europene sunt cuprinse de o adevărată febră de colonizare, caracteristică epocii mercantiliste, întrebuinţând fiecare stat mijloace permise şi nepermise ca să atragă pe cetăţenii statelor vecine. Pe când emisarii ruseşti cutreerau Austria şi statele germane, emisarii austrieci îşi desfăşurau activitatea lor în statele germane. Emisarii

rusești se adresau, conform instrucțiunilor primite, mai ales claselor sociale asuprite, oferindu-le favoruri". Astfel de agenți rusești au fost și Salis și Popescu.

Concluziunea dlui Göllner este: „Insărcinarea acestor emisari, participanți la revoluția țărănească, de a determina pe cetățenii austrieci să emigreze, dă mișcării revoluționare a lui Horia un nou aspect, oferindu-ne posibilitatea să încadrăm această mișcare țărănească în istoria impopulațiunilor europene din secolul al XVIII-lea".

Aceasta fiind concluziunea dlui Göllner, este surprinzător cum de ea n'a fost pusă la punct în acelaș timp cu publicarea studiului, în chiar anuarul care-l publica. O facem noi la acest loc.

Chiar dacă prezența între răsculații români în toamna anului 1784 a celor doi agenți rusești ar fi fapt, această prezență, — de câteva zile numai! — este o bază prea puțin serioasă decât să putem admite chiar și numai „posibilitatea" că mișcarea lui Horia ar fi putut fi și ea numai un fel de mișcare determinată de politica de „impopulare" a statelor europene din acea epocă, în specie a Rusiei. Dar prezența între răsculații români a celor doi aventurieri, — pentrucă în realitate n'au fost altceva decât aventurieri, — nu este dovedită. Dimpotrivă, am putea spune că este dovedit că nici unul dintre ei n'a fost vreodată în mijlocul răsculaților români.

Are dreptate dl Göllner când spune că raportul din 16 Noemvrie al Gen. Koppenzoller este singurul izvor care vorbește de prezența celor doi agenți între răsculați. Este singurul raport, dar el n'a rămas fără urmare. Consiliul de război din Viena (Hofkriegsrath) a dat anume numai decât ordin sever comandamentului militar din Transilvania să facă cercetări riguroase (21 Noemvrie) pentru a afla dacă acei agenți se găsesc într'adevăr între răsculați. Cu data de 30 Noemvrie Comandamentul raportează că a dat ordin tuturor trupelor, grănicerilor, vameșilor etc. să facă cercetări și dacă l'ar descoperi pe Salis să-l execute fără amânare, iar pe Popescu să-l aresteze. Raportul subliniază că aceste cercetări n'au putut însă constata prezența printre răsculați a numiților agenți și precizează: „Hora este fără orice îndoială capul răsculaților, între cari nu se găsește însă nici Salis nici Popersky. In urma ordinului primit, locotenent-colonelul Schulz a fost în două rânduri printre răsculați și s'a informat în special despre cei doi agenți. Răsculații însă nici unul nu-i cunosc nici după nume, nici

după descriere". Raportul comandamentului general încheie spunând că „raportul generalului Koppenzoller va fi fost redactat pe baza de rapoarte cari nu merită întotdeauna deplină încredere". Şi drept exemplu adaogă că *„a mai fost prezintat drept cap al revoluţiei acest Salis împreună cu un alt necunoscut şi s'au mai răspândit tot felul de zvonuri despre cauzele răscoalei, dar toate aceste au pornit dela nobilime şi guvernul cari caută să ascundă adevăratele cauze ale nemulţumirii iobagilor"* („...aber alles dieses hat von Seiten des Adels und des Gubernii seine guten Ursachen, um den wahren Beweggrund der Unzufriedenheit der Unterthane zu bedecken").

Prezenţa lui Salis şi Popescu între răsculaţi a fost o născocire a nobililor şi a guvernului unguresc din Transilvania. Ce au urmărit prin această născocire? Explicaţiunea atitudinii lor este foarte simplă.

Nobilii unguri cari suferiau pe urma răzbunării răsculaţilor cereau stăruitor intervenţiunea armatei împărăteşti care numai ea era în stare să potoliască răscoala. Armata însă, la rândul ei, parte din prudenţă, parte din dorinţa Curţii din Viena de a evita vărsări de sânge şi a căuta potolirea răscoalei prin negocieri prieteneşti cu capii răsculaţilor cari se declarau oameni ai Impăratului, — amânau intervenţia. Ca să determine intervenţia, nobilimea comunica mereu cazuri nouă de masacre şi prădări şi incendieri săvârşite de răsculaţi, cazuri cari ulterior se dovediau născociri, cum constată în mai multe rânduri rapoartele comandamentului militar. Ştiind că împotriva celor doi agenţi ruseşti Curtea din Viena ordonase măsuri severe (împotriva lui Salis: să fie executat fără amânare) — nobilii au crezut că vor putea determina armata să porniască contra răsculaţilor, dacă vor răspândi zvonul că dintre capii răsculaţilor fac parte şi cei doi agenţi Salis şi Popescu, — în orice caz Salis (pentrucă el era să fie executat fără amânare).

Dat fiind că faima acestei răscoale s'a răspândit dintru'nceput în întreaga Europa, n'ar fi deloc nefiresc şi imposibil ca fanatici ai ideilor de libertate să fi căutat să contribuie la victoria unei răscoale pornite contra asupritorilor, sau ca aventurieri să fi căutat să o exploateze, în cont propriu sau în contul unor puteri străine. N'ar fi nefiresc nici imposibil, dar dovada definitivă lipseşte. In orice caz, prezenţa unor astfel de elemente străine n'a putut să fie decât un *strop* de idei nouă într'o *mare* de nemulţumiri seculare.

—

„Dacia Istorică".

Sumarul no. 3.

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „ARDEALUL" CLUJ, STR. MEMORANDULUI 22.